

DE LICHTE VOORDE

periodiek van de
VERENIGING VOOR OUDHEIDKUNDE TE LICHTENVOORDE

No. 64
April 2012
ISSN: 0927-6688

De Lichte voorde is een halfjaarlijkse uitgave van de Vereniging voor Oudheidkunde te Lichtenvoorde. De vereniging stelt zich ten doel het onderzoek naar de geschiedenis van de voormalige gemeente Lichtenvoorde in de breedste zin van het woord te stimuleren en te bevorderen.

Redactie: Frits van Lochem, Frans Bonnes, Henk Hanselman, Marcel van den Hoven en Arnold Pluimers.

Tekstcorrectie: Antoon Driessen en Nic Adema

Vormgeving: Henk Hanselman, Marcel van den Hoven en Benny Lammers

Druk: McWinDo's print- en copyservice, Lichtenvoorde

Bij de afbeelding op de voorkant

Riemer Reinsma besteedt aandacht aan de "voorde" in "Waden door een ondiepe rivier" waarvan een speels voorbeeld in het Wentholtpark te Lichtenvoorde.

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan met schriftelijke toestemming van de auteur.

Inhoud nummer 64

<i>Frits van Lochem</i> Voorwoord	2
<i>Riemer Reinsma</i> Waden door een ondiepe rivier	3
<i>Nic Adema, Henk Hanselman</i> Memoires van oud-Lichtenvoordenaar W.H. Schutten deel 2	6
<i>Henk Hanselman</i> Uit het jaarverslag van de brandweer anno 1938	24
<i>Arnold Pluimers</i> Exportslachterij VOS door de ogen van Harrie te Brake	26
<i>Theo Withag</i> De luchtbeschermingsdienst in de gemeente Lichtenvoorde deel 2	30
<i>Frits van Lochem</i> Straatbeelden 1971-2011	44
<i>Marcel van den Hoven</i> Uitslag prijsvraag	47
<i>Frans Bonnes</i> Werkgroep Streektaalonderzoek	48
<i>Theo Withag</i> VOL activiteiten	52
<i>Gerhard Eppingbroek</i> Zoekplaatje	56

Voorwoord

Door Frits van Lochem
redactie-coördinator

Namens de redactiecommissie kan ik u hierbij periodiek nr. 64 aanbieden, de eerste van 2012.

Allereerst maak ik nog even melding van enkele schriftelijke reacties op onze laatst uitgebrachte periodiek, nr. 63, van afgelopen november.

W. Sterenburg uit Tilburg en de heer Hartman uit Lichtenvoorde hebben gereageerd op het artikel 'Memoires van de oud-Lichtenvoordenaar W.H. Schutten'. Bij het vervolgdeel in dit nummer wordt door Nic Adema aandacht besteed aan deze reactie. Daarom ga ik er hier nu niet verder op in.

Ook was er een reactie van broeder Dalmatinus Ottink van de Broederscongregatie Onze Lieve Vrouw van Zeven Smarten uit Voorhout met veel lovende woorden voor Henny Bennink voor zijn artikel 'Er was eens' dat met de fraaie afbeeldingen een prachtig geheel vormde. Broeder Dalmatinus was in de jaren vijftig van de vorige eeuw werkzaam in Harreveld en heeft die betreffende geschiedenis van nabij meegemaakt en kon ook Henny Bennink van aanvullende informatie voorzien voor zijn artikel.

Deze nieuwe periodiek bevat naast het vervolgdeel van de 'Memoires van W.H. Schutten' ook het vervolgdeel van 'De luchtbeschermingsdienst in de gemeente Lichtenvoorde' door Theo Withag. Ook met de overige artikelen in dit nummer hopen wij u weer een gevarieerde en interessante periodiek aan te bieden.

De gemeenteraad van Oost Gelre heeft in de vergadering van 14 februari jl. de gebiedsvisie Het Hof vastgesteld. Bij de voorbereiding daarvan is onze vereniging ook geraadpleegd. Het gaat hier om het mooie groengebied waar ooit Lichtenvoorde is ontstaan. Immers in 1277 werd daar door Gieselbert van Bronckhorst een burcht gebouwd. Het is goed dat het (historische) waardevolle karakter van dit gebied wordt verankerd in beleid. Via de website van de gemeente kunt u deze gebiedsvisie bekijken.

Wij wensen u heel veel leesplezier !

Waden door een ondiepe rivier

Door Riemer Reinsma

Ooit was het een bekend begrip, de ‘voorde’(ook: ‘voord’ of ‘voort’). Maar weet tegenwoordig nog wel iedereen wat het is? In het dagelijks taalverkeer is het woord vrijwel een fantoom geworden, al staat het nog wel in Van Dale: “doorwaadbare plaats in een beek of rivier”.

De recreatieve ‘voorde’ in de Hofbeek van het Wentholtpark

Foto: Henk Hanselman

Voorden - meestal op natuurlijke wijze ontstaan - waren de voorlopers van bruggen. Nog in de twaalfde eeuw waren bruggen zeldzaam, pas in de dertiende eeuw begon men ze op wat grotere schaal te bouwen.

Aan het bestaan van die oude manier van het water oversteken worden we veelvuldig herinnerd door plaatsnamen die het woord *voorde* of *voort* bevatten, of iets wat daarmee verwant is. Zulke plaatsnamen komen behalve in Nederland en Vlaanderen ook voor in andere landen waar een Germaanse taal gesproken wordt. Soms met opmerkelijke parallellen: naast het Nederlandse Bredevoort (‘brede voorde’) hebben we het Britse Bradford (met eenzelfde betekenis), naast Steenvoorde (in België en Frans-Vlaanderen) het Luxemburgse Steinfort en het Britse Stanford.

Het Frans-Vlaamse Steenvoorde heet zo omdat vlak bij de voorde de puinhopen van een Romeins fort (‘steen’) lagen. Maar van de Belgische plaatsen Stevoort en Steivoort (de *n* is naderhand verdwenen) weten we dat men daar stenen in de rivierbedding had gedeponeed om het oversteken te vergemakkelijken. Nog een andere internationale parallel: naast het Belgische dorp Voorde is er de Duitse stad Fürth.

Coevorden en Oxford

Uit genoemde voorbeelden blijkt dat voordens hun naam kregen op grond van uiteenlopende kenmerken. Bij Bredevoort was dat dus de breedte, en bij Stevoort ging het om het soort rivierbedding. Zulke informatie was handig als je zonder problemen naar de overkant wilde komen. Prettig om te weten was ook dat het rivierwater helder was, zodat je goed kon zien waar je liep, zoals in Lichtenvoorde (*licht* is hier ‘helder’). Elders was het uitkijken geblazen, zoals blijkt uit de naam Blackford (in Schotland): deze voorde lag in een veenrivier, met zwart en ondoorzichtig water.

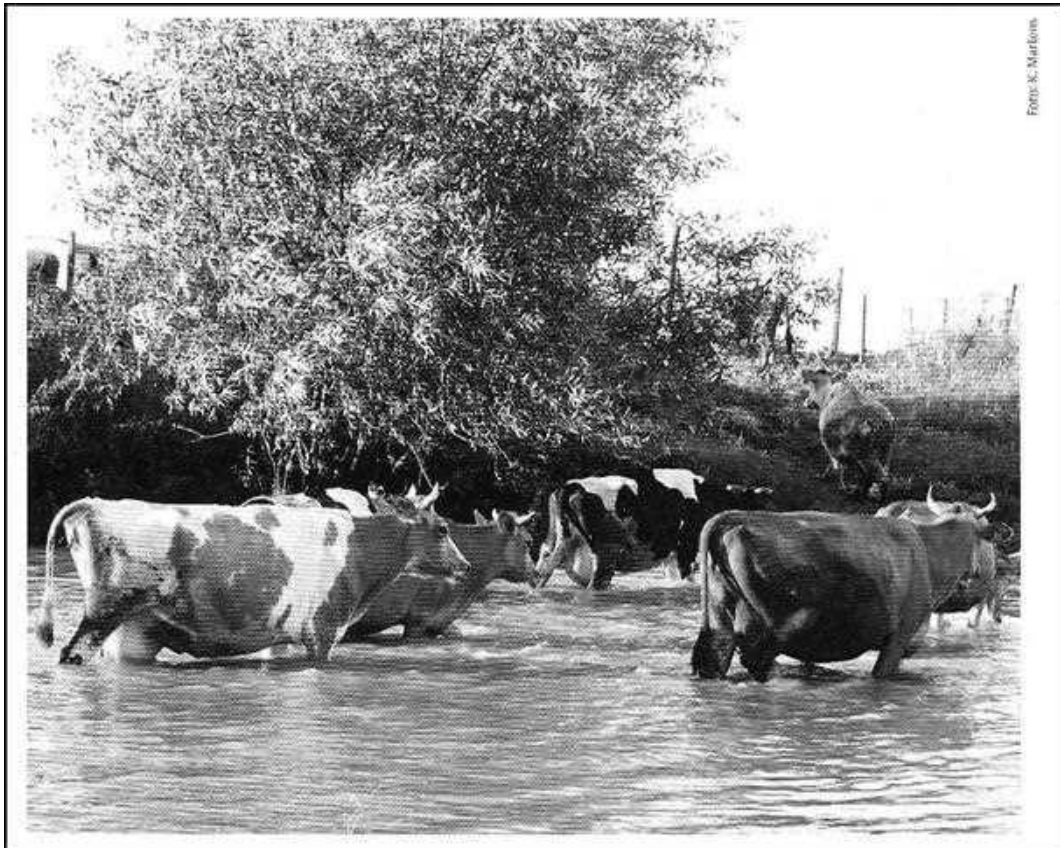

Foto: K. Martens

Andere woorden werden genoemd naar het soort vee dat er placht over te steken, en hier is Coevorden (een voorde voor koeien) mooi te vergelijken met het Britse Oxford en het Duitse Ochsenfurt (alletwee met dezelfde betekenis, verwijzend naar ossen). In dit rijtje past trouwens ook het Friese Koufurd, al is dit niet de naam van een plaats geworden maar van een meertje (sinds 2007 gespeld als *De Kûfurd*). Ook varkens werden langs voordens gevoerd, zoals in het West-Vlaamse Zwijnvoorde. Deze plaats heeft een Duitse zuster: Schweinfurt.

Minder praktisch

Maar er zijn ook namen met een minder directe praktische inslag. Die gaan bijvoorbeeld terug op namen van personen of volksstammen. Frankfurt betekent ‘Frankenvoorde’. Vlak ten noorden van deze voorde (in de Main), op de plaats waar nu de domkerk staat, hadden de Frankische koningen in 794 een paleis: Franconofurd.

Voordens werden ook weleens genoemd naar de rivier waarin ze lagen. Bijvoorbeeld Amersfoort. Men vermoedt dat Amer een oude naam was voor wat nu de Barneveldse Beek heet. Die vloeide samen met de Lunterse Beek, waarna het geheel verder stroomde onder de naam Eem.

Ook werden ze soms vernoemd naar een persoon, meestal iemand die er woonde of er grond bezat. In Duivenvoorde zit bijvoorbeeld de mannennaam Doeve.

Maar hoe zit het dan met Zandvoort? Daar is toch in geen velden of wegen een rivier te bekennen? Hier moet de betekenisomschrijving van het woord *voorde* ietsje anders luiden, zo melden Gerald van Berkel en Kees Samplonius in hun boek ¹⁾*Nederlandse plaatsnamen*. Namelijk: “droge weg door een nat gebied”. Waden was hier niet nodig, het ging om een zandweg door een moeras.

1 Dit artikel verscheen eerder in het decembernummer van het tijdschrift ‘Onze Taal’ in de serie ‘Namen op de kaart’. Wij plaatsen het nu in ‘de Lichte voorde’ met toestemming van en dank aan auteur en redactie van genoemd tijdschrift.

Memoires van oud-Lichtenvoordenaar, W.H. Schutten

Deel 2

Inleiding en tekstbewerking Nic Adema

Genealogisch onderzoek Henk Hanselman

Enige tijd geleden kreeg de redactie de beschikking over de memoires van een zekere W.H. Schutten die in Lichtenvoorde geboren is en er in zijn jeugd gewoond heeft. In de jaren '70, toen hij al 80 was, heeft hij een en ander op papier gezet om een tijdsbeeld te schetsen van zijn leven. Omdat er interessante stukken inzitten, willen we in een soort vervolgserie toch het grootste deel publiceren.

We moeten delen van de tekst weglaten en dat zullen zaken zijn die de meeste lezers al wel kennen en beschrijvingen die niet rechtstreeks met onze gemeente te maken hebben, zoals uitweidingen over het ontstaan van oorlogen e.d. Op punten waar tekst is weggelaten ziet u haakjes met punten (...). Spelfouten zijn verbeterd en hier en daar is de zinsbouw aangepast. Typische stijlkenmerken zijn gehandhaafd.

Naar aanleiding van het eerste deel van deze memoires in de Lichte Voorde nr. 63 schreef onze altijd alerte lezer en schrijver, de heer W. Sterenborg uit Tilburg een reactie. We citeren daaruit de volgende passage: 'Gretig heb ik in nr. 63 het eerste deel van de 'memoires van Schutten' gelezen. Zo iemand zou moeten worden opgenomen in de gelederen van onze bekende vaderlandse schrijvers. Die man moet wel zeer belezen geweest zijn! Zijn specialisatie is het vermijden van vreemde woorden, zodat elke landgenoot hem kan volgen.' Verderop in zijn brief schrijft hij: 'Kortom: een verhaal met een moraal. Alles komt zo eerlijk over. Zo heel anders dan in hedendaagse geschriften die vaak een ongeloofwaardige indruk maken door de vele overdrijvingen. 'Ook geeft Sterenborg commentaar op de voetnoten in dat eerste deel. 'Verlekkerd' is daarin verklaard als verwend. Dat vindt hij na onderzoek een te beperkte verklaring. Hij zoekt de betekenis ook in de richting van kieskeurig. Over de verklaring van 'pollepel' als soeplepel, merkt hij op dat pollepel ook grote houten lepel met komvormig blad kan betekenen, dus niet de nu bekende metalen opscheplepel voor soep. Tot slot merkt hij op: 'Nu hoop ik maar dat ik met mijn opmerkingen de redacteur niet kwets – mijn bedoeling is: wees voorzichtig met teksten van geroutineerde schrijvers.' De Redactie doet zijn best.

Korte samenvatting van het doopceel van W.H. Schutten.

Wilhelmus (Willem) Hendrikus Schutten werd geboren te Lichtenvoorde op 17-05-1895 en is op 89-jarige leeftijd in 1984 te Groenlo overleden. Hij was de oudste van vijf kinderen uit het derde huwelijk van zijn vader.

Zijn vader was Bernardus Schutten, leerlooiersknecht, geboren te Harreveld op 13-11-1855 en overleden te Lichtenvoorde op 31-10-1918, 63 jaar oud. Zijn derde huwelijk sloot hij op 40-jarige leeftijd op 08-01-1894 met de 20-jarige Maria Frederica Izereef. Uit dit huwelijk is Willem als oudste van vijf kinderen geboren.

Zijn ouders hadden geen eigen huis en verhuisden vaak. Tussen 1895 en 1913 heeft het gezin op zeven verschillende plaatsen in Lichtenvoorde gewoond.

In maart 1920 verhuist Willem naar Groenlo. Hij trouwt daar op 24-jarige leeftijd op 14-04-1920 met de 35-jarige Johanna Gertrud te Moller, geboren te Zwilbroek. Johanna is weduwe en heeft zeven kinderen uit het eerdere huwelijk met Herman Winkelhorst. Uit het huwelijk van Willem en Johanna worden vijf kinderen geboren:

Om publicatie in de Lichte voorde mogelijk te maken, heeft de redactie het verhaal van Willem Schutten in een vijftal stukken opgesplitst.

- 1. Jeugd- en schooljaren; (gepubliceerd in De Lichte voorde no 63 (nov. 2011))*
- 2. Werk en crisisjaren; (dit deel staat in dit nummer van de Lichte voorde)*
- 3. Wereldoorlog I en crisisjaren; (Dit deel staat ook in dit nummer.)*
- 4. Wereldoorlog II;*
- 5. De jaren na de oorlog.*

Het 2e en 3e deel was moeilijk te scheiden, vandaar dat we die delen nu samen publiceren.

Korte samenvatting van het eerste deel:

In het eerste deel vertelde de heer Schutte over zijn vroegste jeugd, familieleden in Zieuwent, de lagere school, zijn vertrek van de lagere school op 12-jarige leeftijd, de godsdienstlessen en het eindigde met een paar jongensstreken. Na de lagere school moest hij gaan werken op de schoenfabriek van Hulshof.

Het tweede deel

Het werk en de crisisjaren

Een andere streek die we met zijn tweeën uithaalden, speelde zich af op de schoenfabriek. We waren pas van school af en konden nog slecht wennen aan de dagelijkse tredmolen van het werken daar. De dag begon 's morgens om zeven uur en eindigde 's avonds om zeven uur. Was men zestien geworden, dan moest men net zo lang werken als de volwassenen. Dan begon de dag om zes uur en eindigde om acht uur 's avonds. Daar lagen natuurlijk de middag en boterhamschafttijden tussen. Ge kunt u voorstellen wat dat voor ons jongens was, die zoveel vrijheid gewend waren na de schooluren. Zodra dan ook de dagen korter werden en de lampen in de fabriek aan gingen, waren ze ons gewoonlijk een tijdje kwijt bij het werk aan tafel of machine. Er waren zoveel hoeken om verstoppertje te spelen. Een geliefkoosd plekje was een ruimte boven de w.c.'s. Die waren gewoon buiten de fabriek aangebouwd. De w.c.'s voor mannen en vrouwen waren gescheiden door tussenmuren. Er lag geen vaste zolder over die muren. Over het geheel was een kap gebouwd, betimmerd met latten aan de zijkanten die zo waren aangebracht dat het daglicht er tussendoor kon schijnen naar de w.c.'s. Daar binnen was ook elektrisch licht. In de ruimte boven de binnenmuren was voor ons een plekje om verstoppertje te spelen en om over alles te bomen, waar jongens het maar over kunnen hebben. Je kon ook nog naar buiten kijken tussen de latten door, want er stonden een paar lantaarns buiten de fabriek die genoeg licht gaven om daar buiten wat te kunnen onderscheiden.

Op een gegeven moment stapte er een meisje binnen. We kenden haar wel van de school. Het was Anneke Feinand, een weesmeisje dat bij haar oom en tante was opgenomen. Je vraagt je zeker af hoe wij op die muur kwamen. Dat was voor ons geen probleem; voor jongens toentertijd, voor wie geen boom te hoog was, was een muurtje van twee meter geen obstakel. We zetten ons met handen en voeten af tussen beide muurtjes en in een wip waren we er bovenop. Ik zou het nu niet meer kunnen. Daarbij heb ik hoogtevrees gekregen, waar ik toen geen last van had.

Om nu terug te komen op dat meisje: we hadden geen enkel plan om een streek met haar uit te halen. We lagen doodstil op dat muurtje dat het haar niet op zou vallen dat we daar boven waren, maar zonder dat we het wilden, raakte er een stuk kalk of steen los, dat naar beneden viel op het moment dat ze haar broek naar beneden trok. Directoires of slippies hadden vrouwen en meisjes toen nog niet, het waren meest eigengemaakte broeken met pijpen tot knielengte. Het achterpand kon men dan door knopen dicht of los maken of men had er linten aangenaaid die men dan voor de buik vaststrikte. Het meisje vloog met een gil: 'Oh gotte, gotte!' de w.c. uit, met de onderbroek los de fabriek in. Daar kwam natuurlijk consternatie onder het personeel. Men wist niet wat er gebeurd was. Het meisje kwam daar zomaar gillend de w.c. af met de vlag uitgestoken. Maar, wij daar boven hadden het toch wel een ogenblik benauwd. Het duurde niet lang of er werd op de deur van de mannen-w.c. gebonsd: "Kom je der eens gauw uit!" riep men van buiten de deur. Er zat niets anders voor ons op. Twee kerels van het personeel vingens ons op. We moesten vertellen wat er gebeurd was, want uit het meisje konden ze niet wijs, dat was nog geheel van streek. We vertelden eerlijk alles en dat er een brok steen of kalk was gevallen, waar het meisje bang van was

geworden. We vertelden hakkelend, want we zaten geducht in de rats. *'Nu maar gauw naar je werk.'* Toen we weg gingen, schoten ze allebei in de lach. Ze zouden wel terugdenken aan hun eigen jongenstijd.

De tijd is gekomen om ook eens wat te vertellen over het leven van de gewone werkman op de dorpen en het platteland. Er was nog geen enkele wet die de sociale positie van de werkman regelde. Enkel voor jeugdigen beneden zestien jaar was een wetje dat hun arbeidstijden regelde wat de uren betrof. Hoe lang de volwassen arbeider werkte, hing af van de willekeur van de werkgever, net als de lonen die uitbetaald werden. De arbeider was totaal rechteloos. Dat was een gevolg van het kapitalistische systeem, waar we nu nog mee zitten. Dat wil niet zeggen dat elke werkgever slecht was voor zijn personeel. De goeden onder hen konden vaak niet anders. Ook zij werden vaak in een hoek gedrongen, waar ze liever niet in wilden zitten. Door concurrentie waren ze vaak gedwongen hun mensen een hongerloontje uit te betalen. In kleine plaatsen had je nog niet die gigantische bedrijven, waar de werkgever zijn mensen niet eens kende. In Lichtenvoorde heerste op de schoenfabrieken een gemoedelijke sfeer tussen de baas en zijn werklui. Hij liep zelf door zijn bedrijf, maakte een praatje, informeerde naar de huiselijke situatie, zodoende was hij op de hoogte van de vaak slechte omstandigheden. Het gebeurde wel dat hij tegen een werkman zei: *'Kom vanavond na werktijd even naar mijn villa. Ik geloof dat mijn vrouw nog iets voor jullie heeft'*. Dat waren dan bijvoorbeeld kleren, waar de kinderen van de baas uit gegroeid waren. In de dure wintermaanden kreeg elke arbeider een paar mud kolen, die hij 's avonds met de kruiwagen kon afhalen van de fabriek. Als in het gezin van een werkman een baby was geboren, werd veertien dagen lang voor de moeder soep en andere versterkende middelen gebracht. Ik wilde deze feiten ook vermelden om te laten zien dat de arbeider niet altijd werd uitgebuit door werkgevers. In mijn geboorteplaats en ook wel in andere dorpen was dat niet het geval. Ja, de arbeiders hadden het slecht, zo slecht, dat een in deze tijd geboren werkman, vooral de zeer jeugdigen, zich dat niet kunnen voorstellen. Ik heb dit bovenal geschreven: de hoofdschuldige van de uitbuiting was het kapitalisme, dat van mensen slaven maakt en van het geld een Mammon¹.

Nu wil ik het eens hebben over wat de mensen zoal konden kopen van hun loontje. Het loon was niet erg hoog. Het liep van 6 tot 8 gulden per week, al naargelang men vakman was of arbeider. Je kocht 'zwartbrood', dat is roggebrood, voor 5 cent per pond (een halve kilo). Dan had je nog grijsbrood dat is brood van rogge- en tarwemeel, ongeveer 30 cm lang, voor een schilling² (30 cent). Er bestond ook een driestuiversbrood (15 cent). Dan had je voor broodbeleg margarine. De goedkoopste en slechtste kwaliteit kostte 14 cent. Als ik de prijzen van nu vergelijk met die van toen, kom ik tot de conclusie dat

De Jordaan rond 1920.

Fotocollectie: Gerhard Eppingbroek/Vereniging v. Oudheidkunde.

we verhoudingsgewijs nu goedkoper brood en margarine eten dan toen: het gemiddelde loon was toen f 7,50 per week en nu³ f 250,00. (...) De huren voor de woningen liepen uiteen van 1 gulden per week tot 2 gulden al naargelang de ruimte die men voor een gezin nodig had. Van die woning moet ge u niet te veel voorstellen. Het waren meestal twee of drie lage zolderkamertjes die de gelukkige eigenaar verhuurde om zijn inkomsten een beetje hoger te krijgen. Het moest wel zo zijn dat de huurder zijn kachel kon aansluiten op een schoorsteen, want hij moest één vertrek voor koken eten en verwarming kunnen gebruiken. Pas rond 1912 werden de eerste arbeiderswoningen gebouwd, die de naam van woning een beetje waard waren. Ze stonden aan de Lievevelderweg en de buurt kreeg in de volksmond de naam "Jordaan"⁴. Ze zijn een paar jaar geleden pas afgebroken.

Elke werkman had in die tijd een stukje land, waarop hij aardappelen en groenten verbouwde. Ze hadden dat hard nodig, omdat van het loon niet alles voor het levensonderhoud gekocht kon worden. Sommigen hadden een stukje land in eigendom, dat ze geërfd hadden van hun ouders, maar de meesten hadden het gepacht. De werkers (op het platteland) waren nog bevoorrecht boven hun lotgenoten in de steden, maar vergeet daarbij niet dat ze een heel lange werkdag hadden, ook op zaterdag werd hetzelfde aantal uren gewerkt, zodat ze hun land in de schaarse uurtjes in het daglicht die nog over waren, moesten bewerken. Ik hoef hier niets aan toe te voegen. Ieder kan begrijpen, dat het leven van die mensen toen ontzettend zwaar was.

Ieder arbeidersgezin had één of twee geiten, nuttige dieren, want ze gaven de melk voor het gezin. Eén ras stond aan de top, dat was het Zwitserse met een flinke melkgift de eerste maanden na het kalven: 3 à 4 liter per dag en een hoog vetgehalte bij een goede verzorging. (...) De geit is niet kieskeurig. Ze eet graag harde en droge grassen. Ze versmaadt mals, jong gras ook niet, maar daar moet men wel wat hooi tussen voeren, anders wordt het dier ziek van te veel eiwitrijk groenvoer. Als nuttigheidsdier heeft de geit hier nu geen functie meer. (...) Naast het houden van een geit mestte men ook vaak een varken. Wie het een beetje beter kon doen, maakte er twee vet. Het ene werd dan voor het gezin geslacht. Het andere werd levend of geslacht verkocht om schulden te betalen of voor kleding of dekking⁵. Vaak werden ook nog de hammen van het voor eigen gebruik bestemde varken verkocht, omdat het vlees voor hammen duurder werd betaald. Je voelt toch wel de schrijnende onrechtvaardigheid tegenover de arbeider en zijn gezin. Dat waren toch wel dieptreurige misstanden dat hij behalve zijn arbeid op de fabriek ook nog van de hand moest doen, wat hij in zijn vrije uren had gepresteerd om zijn gezin toch minstens gedurende de wintermaanden een betere schotel met eten te kunnen geven. We horen, lezen en zien op de tv de beelden van en over de armoede en honger in de zgn. Derde Wereld, maar toendertijd was de situatie in eigen land soms niet veel beter en dan stak mijn geboorteplaats nog gunstig af tegen steden als Enschede toen. (...)

We keren nog even terug naar de eerste jaren dat ik op de schoenfabriek werkte. We begonnen zoals gezegd met een gulden in de week. Het tweede jaar was dat bedrag f 1,80, het derde f 3,00, het vierde f 3,80, maar na dat jaar was je 16 en kreeg automatisch geen verhoging meer. Je moest dan wel net zo lang werken als de volwassenen. Ik had geluk, want juist toen was men begonnen met een werkdag van 10 uur als experiment. Dit was gebaseerd op het behalen van dezelfde productie. Of aan die norm is voldaan, weet ik niet meer, maar de werkdag bleef 10 uur per dag. Voor de arbeiders kwamen betere tijden. Enkele wetjes wezen daar al op. Onder leiders als Domela Nieuwenhuis en Pieter Troelstra, beiden Friezen, was de Socialistische Arbeiderspartij overal in het land tamelijk sterk geworden. (...)

Alvorens verder te gaan met het verloop van de gebeurtenissen moet ik nog vertellen over mijn ouders. Mijn vader was op de leerlooierij van dezelfde firma die ook de schoenfabriek dreef waar ik werkte. Voor ik daar aan het werk kon, was mijn moeder daar ook enkele uren per dag voor plakwerk om ook enkele stuivers bij te dragen aan de inkomsten van het gezin, noodgedwongen, want geen enkele vader kon het alleen bolwerken voor zijn gezin. Daarbij kwam er elk jaar een kindje bij. De meeste stierven al in het eerste levensjaar. Als jongen heb ik het zeven keer meegemaakt dat zulk een klein zusje stierf. Hoeveel er te vroeg geboren en al dood ter wereld kwamen, heb ik in die tijd nooit geweten. We zijn maar met ons drieën overgebleven: twee zussen en ik. Mijn jongste zuster is toch nog gestorven aan de t.b.c. toen ze 21 jaar was. (...) Niet alleen in ons gezin, maar in vele arbeidersgezinnen was de sterfte van zuigelingen groot. Men zegt wel dat er vroeger grote gezinnen waren, maar die kwamen er pas, toen de levensomstandigheden beter werden, enkele jaren voor de eerste wereldoorlog uitbrak.

Wat het werk van mijn vader betreft: die looierij was een koud en nat werk. Buiten was een vierkante, grote plaats, waar diep in de grond kuipen waren gemaakt. Daar werden gezouten vellen ingemaakt door vaklooiers, mensen die het vak jong hadden geleerd. De meeste huiden die gelooid werden, waren geïmporteerd uit Calcutta. Ook uit eigen land kwamen huiden. Die werden gebracht door boeren en die moesten op de looierij eerst gezouten worden. Na een half jaar tot een jaar kwamen ze er weer uit. Ze hadden daar laag op laag gelegen en tussen de huiden was gemalen eikeschors gestrooid. In de kuip waar ze nu in kwamen deed men water vermengd met kalk. De huiden werden aan latten gebonden in de kuip neergelaten, zodat ze in het kalkwater kwamen te hangen (...) tot het haar van de huiden losliet door

Groepsfoto van het personeel van de Verenigde Leer- en Schoenfabriek Hulshof bij gelegenheid van een retraite in 1919 te Amersfoort. Op de eerste rij links vooraan Willem Schutten op vierentwintigjarige leeftijd. Fotocollectie: G. Eppingbroek/vereniging voor Oudheidkunde.

de inwerking van de kalk. Dat ontharen van de huiden was het naarste werk. Als de mannen daar van de morgen tot de avond mee waren bezig geweest, waren niet alleen de haren van de huiden af, maar was de huid van hun handen zo dun geworden door de bijtende kalk, dat het bloed door de poriën naar buiten drong. Hoeveel pijn dat kostte, laat zich gemakkelijk begrijpen. De volgende dag moest dan weer een andere kuip worden leeg gemaakt. De huiden werden door twee man eruit gehaald en dan op een houten blok naast de kuip worden opgehangen om uit te lekken. Of het nu vroom of sneeuwde of ijzelde, het werk moest gebeuren. Ze hadden zich wel een jute zak voorgebonden, maar ze werden evengoed nat. (Tijdens vorst) viel de zak als een plank voor hun voeten als ze de touwen hadden losgemaakt. Hun broek was evengoed stijfbevoren. Ge begrijpt dat men onder zulke arbeidscondities vaak ziek werd. Van mijn vader weet ik dat hij elk jaar een paar weken ziek was. Er was toen nog geen Ziektewet. Er bestond wel een soort plaatselijk zieken-fonds, genaamd Onderlinge Hulp, maar daarvan kreeg men hoogstens dertien weken per jaar ziekgeld. Daarna moest men zich wenden tot het Armbestuur⁶ voor ondersteuning. Als je niets meer kreeg van de Onderlinge, dan was je automatisch geen lid meer en bij volgende ziekten was je aangewezen op het Armbestuur. Je kon niet opnieuw lid worden, want je werd dan te duur voor het plaatselijke fonds. De premie was 10 cent per week, bij ziekte was de uitkering f 4,20 per week. De mensen die buiten werk hadden, als bouwvakkers, houthakkers en grondwerkers hadden het nog slechter. Bij slecht weer: sneeuw- of regendagen, als er niet gewerkt kon worden, zaten zij helemaal zonder inkomsten. Ook pensioen

voor de oude dag bestond niet, alleen ambtenaren in rijks- en gemeentedienst hadden een klein pensioen. Een werkmans moest dus werken zolang hij nog armen en benen kon bewegen, als de baas hem tenminste niet ontsloeg, omdat hij niet meer met het tempo van de jongeren meekon. Als het helemaal niet meer, ging werden man en vrouw in een gasthuis gestopt, van elkaar gescheiden: mannen op de mannenzaal en vrouwen op de vrouwenzaal. Voor getrouwde mensen was dit toch wel een schrijnende toestand. Daar kwam nog bij dat niet elke gemeente zulk een onderkomen had voor de bejaarden. Van Lichtenvoorde moesten ze dan naar Groenlo. Voor die mensen was dat nog erger. Hun laatste levensjaren waren ze dan helemaal gescheiden van hun oude bekenden in hun woonplaats en tussen vreemden geplaatst. Maar, het ergst voor echtparen was toch wel gescheiden te moeten leven in het huis. Buiten konden ze nog wel contact met elkaar hebben, als ze tenminste met hun benen uit de weg konden.

Om volledig te zijn moet ik ook schrijven over het verkeer tussen de mensen van het enen dorp naar het andere. Om te beginnen liep er een omnibus van Lichtenvoorde naar Lievelede enige malen op en neer, maar daarvan werd hoofdzakelijk gebruik gemaakt door kooplieden, handelsreizigers en mensen die het zich financieel konden veroorloven. Verder was er een vrachtdienst, die voor winkeliers de waren van het station haalde. Dan had je nog een paar Jezuiten, broeders die je telkens zag in de straten van Lichtenvoorde met twee grote vrachtwagens levensmiddelen bestemd voor hun klooster in Harreveld. (...) Alleen de rijke boeren hadden nog een rijtuig, waarmee ze zondags naar de kerk gingen. De rest moest lopen.

Om op dat klooster te Harreveld terug te komen. (...) Er was daar een seminarie waar Duitse jongens konden studeren. De oppervlakte besloeg wel vier hectare. Een gedeelte van de bezittingen was met een grote gracht omgeven. Op sacramentsdag⁷ waren talrijke mannen uit Lichtenvoorde aanwezig om de processie bij te wonen die ze in hun eigen tuinen hielden. De poorten stonden overdag open voor iedereen. 's Avonds ging alles dicht. Mijn leeftijdsgenoten - voor zover ze het weten willen - hebben veel te danken aan die paters en broeders. Als de vaders het konden opbrengen om die paters te bezoeken en de nood in hun gezin uit te leggen, was de ergste nood geleden. Je kon dan wekelijks een portie eetwaren halen ter aanvulling (van het rantsoen) voor het gezin. Wat me is bij gebleven is de smaak van hun Paderborner brood. (...) Dat klooster had zijn eigen bakkers, molenaars, schoenmakers, kleermakers, ja, bijna alle vakken beoefenden die broeders. Zo was hun ballingschap⁸ uit Duitsland ook een zegen voor de arme bevolking in dit gedeelte van de Achterhoek.

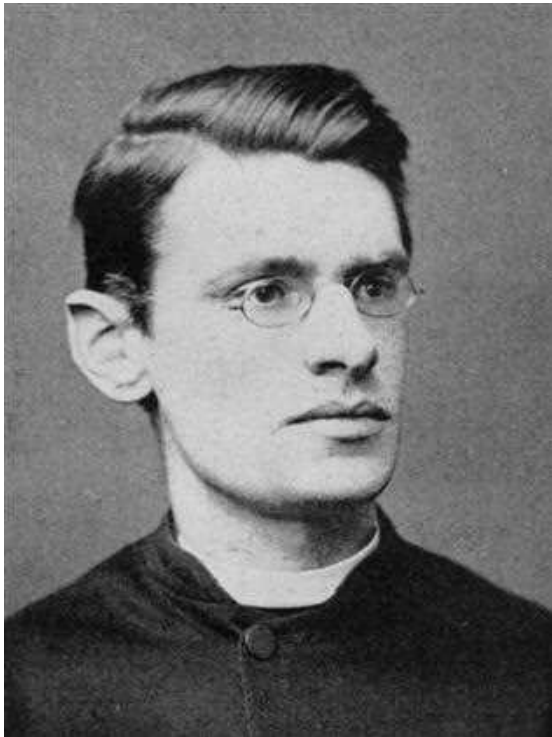

Lichtenvoorde 1912; Driehoek 'de wissel'
Fotocollectie: Gerhard Eppingbroek/Vereniging v. Oudheidkunde.

Ik zal ongeveer 14 jaar geweest zijn, toen de stoomtram zijn intrede deed. Er werd een smalspoor gelegd tussen station Lievelede en Zeddum, door de Gelderse stoomtrammaatschappij. Dat smalspoor liep gewoon langs de straten van de dorpen waar de tram doorheen pufte. Een bel op de locomotief waarschuwde de mensen voor de naderend tram. Deze liep door Lichtenvoorde, Varseveld, Terborg en Azewijn met als eindpunt Zeddum. In het begin heeft de tram al een ongeluk veroorzaakt en wel bij ons buurmeisje Gosseling, de dochter van onze huisbaas. Dat gebeurde op de Driehoek, waar de Lieveledeweg een draai maakt Lichtenvoorde in, bij café Heutinck, meestal Dina genoemd, omdat zij het café deed, terwijl haar man in de smederij werkte.

Later is de tramlijn doorgetrokken over Bredevoort en Aalten via de grensovergang naar Bocholt. Dat was vooral gemakkelijk voor de vele arbeiders uit beide plaatsen, die van toen af in Bocholt gingen werken.

Tussen Lichtenvoorde en Groenlo is altijd een beetje rivaliteit geweest. Jongelui uit beide plaatsen bezochten wederkerig de kermissen, maar ze moesten voor elkaar niet te brutaal worden. Als ze probeerden een ander zijn meisje af te pikken, dan werden ze door het hele stel Lichtenvoordsen of Grolsen de plaats uit gedreven en ze moesten niet het hart hebben nog dezelfde dag terug te komen. Tot vechtpartijen is het nooit gekomen, maar het bleef bij woorden, elkaar uitdagen. Wie het gevatse antwoord gaf, had gewonnen. Dat ging bijv. als volgt: een Lichtenvoordenaar komt in Groenlo. Daar staat ergens voor een deur een meisje te fluiten. Zegt de man uit Lichtenvoorde: *'wat mo-j hebbn veur dat fluitjen?'* Prompt komt het antwoord van de Grolse: *'Dree elle van own dunn darm, dan ku-j ok nog krap metn.'* Het gevatste was natuurlijk die fluitende meid, want hij kon niet betalen en zij kon niet leveren.

Dr. Ariëns als jong kapelaan van de St. Jacobusparochie in Enschede rond 1890

Fotocollectie Henk Hanselman

In Groenlo zou op een dag voor de Grolse kermis een luchtballon worden opgelaten. De hele dag waren ze aan het vullen, maar tegen vijf uur was de ballon nog maar half vol, dus moest het oplaten worden uitgesteld. Bij de toeschouwers uit Lichtenvoorde was ook de fabrikant van Schoenfabriek Sterenberg. Mopperend ging hij weg bij de gasfabriek, om in Groenlo het eerste het beste café binnen te vallen om met een paar stevige borrels zijn ergernis weg te spoelen. Onderweg komt hem een Grolse jongen tegen die zegt: *'Zometeen loat ze ne luchbalonne op.'* *'Wat!'* zegt Sterenberg die zich hoe langer hoe meer heeft opgewonden, *'loat den*

Grolsn tram moar op. Dat is toch 'n dinge van niks.' De jongen loopt beteuterd, omdat hij onverwacht wordt afgesnauwd, verder. (...)

Die tram die de lucht in zou gaan, heeft nog gelopen tussen de jaren '20 en '30. Inmiddels is de Gelderse stoomtram vervangen door autobussen van die maatschappij. Zodoende werd Groenlo zelfs een centraal punt tussen Enschede, Doetinchem, Zutphen en Winterswijk. De oude Grolse tram was slechts een eenmansvoertuig. De laatste bestuurder was Van Bragt. Hij is nog vijf jaar onze buurman geweest, tegenover ons aan de Ruurloseweg, toen ik daar - inmiddels in 1920 getrouwd - met mijn gezin woonde.

(...) ⁹Met de mobilisatie, de dag dat de dienstplichtige mannen zich moesten melden op hun garnizoensplaatsen¹⁰, gebeurde er een ongeluk met de stoomtram in Lievelede. Voor het hotel van Willemsen, daar waar de tramlijn een nogal scherpe draai maakte van de hoofdweg naar het treinstation, liep de tram uit de rails en kwam op zijn zijde te liggen. Het liep goed af. Niemand werd gewond. Men kroop door deuren en raampjes naar buiten. (...)

Ook Nederland kwam van alles te kort. Alles was er op de bon en hoe langer de oorlog duurde, hoe minder men op zijn bonnen kreeg en hoe slechter de kwaliteit werd. Zeer berucht uit die tijd is de eenheidsworst van minister Postma, minister van Binnenlandse Zaken. Het vlees daarin was van allerlei soorten slachtvee, vandaar de naam. Sommigen beweerden dat ze er muizenpootjes in hadden gevonden!

Het derde deel Wereldoorlog I en crisisjaren

In het jaar dat de (Eerste Wereld)oorlog uitbrak, werd ik opgeroepen voor een keuring voor de militaire dienst. Ik werd afgekeurd, omdat ik te smal was. Aan mijn omvang ontbrak twee centimeter. Ik hoefde dus gelukkig geen soldaat te worden. Ik heb altijd een hekel gehad aan het militair en wel om vele redenen. De voornaamste is wel, omdat een gewoon soldaat, in vreedstijd en in de oorlog, het meest wordt gekoelieerd en omdat die uit het weinig of niets bezittende volksdeel werd en nog wordt gerecruteerd. Toen ik gekeurd werd, was er pas een wet gekomen die het verbod een remplaçant¹¹ te kopen. Voordien kon ieder zontje wiens vaders portemonnee het toeliet, wel iemand krijgen die het voor hem opknapte. (...)

In Lichtenvoorde en in heel Nederland kwam de eerste oorlogswinter (1914-1915). De schoenfabrieken kregen het druk. Er moest veel voor het leger gemaakt worden. Vlak voor de winter kwam er een grote order, ik meen uit Zweden, voor een soort overschoenen, die de soldaten daar nodig hadden bij

het wachtlopen in die koude winternachten. Op onze fabriek werd een bulletin aangeplakt met de vraag of we bereid waren de wintermaanden 's avonds over te werken tot tien uur, anders konden ze onmogelijk die order op tijd klaar hebben. Er werd met de plaatselijke vakbond over gepraat en het resultaat was, dat elke arbeider bereid was die overuren te maken behalve op zaterdag. Over extra betaling werd toen nog niet gesproken. Zover waren we nog niet, maar er werd in elk geval al overlegd en het werd niet meer zomaar bevolen door de bazen.

Een paar jaar voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog was er in Lichtenvoorde ook een en ander veranderd. De oude heer Harrie Hulshof was na enkele dagen ziekte overleden. Hij had met zijn broer Herman samen de looierij en de schoenfabriek gedreven. De overledene had zeer kort daarvoor zijn aandeel overgedragen aan zijn oudste zoon Herman. Die was nu medefirmant van zijn oom geworden. Met die schoenfabriek ging

*Herman Hulshof rond 1920
Fotocollectie: Gerhard Eppingbroek/
Vereniging v. Oudheidkunde.*

het aanvankelijk goed, ook tussen oom en neef, maar hoe langer de oorlog duurde, des te minder materiaal was er. De regering schreef voor hoe laag de hakken moesten zijn: voor de heren twee cm. en voor de dames drie cm. Bovendien moesten de rijlaarsjes voor dames, die toen in de mode waren, ingekort worden van halverwege de kuit tot tien cm. boven de enkels. Er kwamen moeilijkheden met de aanvoer van extract voor de looierij. (...) Men had inmiddels een procedé uitgevonden om looiextract te trekken uit eiken. (...) Het looien werd er eenvoudiger door, maar het moest uit Amerika komen. De jonge Hulshof kwam op het idee zelf extract te maken. Dat betekende een grote investering in gebouw en machines. De oom zag het niet zitten. Volgens hem liep de oorlog toch een keer ten einde en kon er weer uit Amerika betrokken worden. Hoe hoog de onenigheid opliep, is niet aan het licht gekomen, maar het was een botsing op hoog niveau tussen twee generaties. Het gevolg was, dat de oom met zijn aandeel uit de firma trok. Op de fabriek werd aangeplakt dat oom en neef na een diepgaand meningsverschil uit elkaar waren gegaan en dat oom te zijner tijd een eigen looierij zou oprichten, echter geen schoenfabriek. Dat was bij onderling contract vastgelegd. Voor de nieuwe extractfabriek werd de nodige grond aangekocht en de bouw begon. Om het geld bij elkaar te krijgen werd de firma omgezet in een naamloze vennootschap met aandeelhouders. Toen dat klaar was en de fabriek extract produceerde, liep het de laatste oorlogsjaren goed. De jonge Herman was inmiddels getrouwd. Zijn vrouw kwam uit Noord-Brabant. De naam in de gevel van de nieuwe fabriek werd Herwalt, samengesteld uit de eerste lettergrepen uit hun namen: Herman en Waltera. Die naam sierde ook de gevel van de villa die hij had laten bouwen. Waar nu de villa staat, lag eertijds een weiland van Hermans overleden vader. Het weiland liep tot aan het Hooiland. Het Hooiland was gemeenteground, bij de verdeling van de vrije gronden¹² toegewezen aan de gemeente. Achter het Hooiland stond een boerderij, toebehorend aan Kortbeek, in de volksmond Bolleman genaamd. Nu had men vroeger overal zgn. kerkpaden. Deze waren ontstaan, omdat de zandwegen in de winter vaak onbegaanbaar waren en de boeren toch graag met droge voeten in de kerk wilden komen. Die paden liepen vaak over andermans erf en men bleef er in de zomer ook gebruik van maken. Geslachten lang was dat zo geweest en nooit kreeg men er ruzie over. (...) Zo'n pad liep ook door het Hooiland en over de weide van Hulshof. Het was toen al lang geen noodzaak meer van het pad gebruik te maken, omdat de weg al lang in goede staat was. Hij was verhard met sintels van de schoenfabriek. De weide kon men door draaiende koepels¹³ binnen. De heer Hulshof stelde zich in verbinding met Kortbeek en vroeg hem het pad niet meer te gebruiken. Hij wilde hem er een goede som geld voor betalen. Het pad liep midden door het terrein waar hij van plan was de villa te bouwen. De boer was niet tot rede te brengen. De koepels werden door Herwalt verwijderd en de gaten met puntdraad¹⁴ dicht gemaakt. Inmiddels was een rechtzaak aanhangig gemaakt door Herwalt. De wei werd omgeploegd voor vruchtbomen en bessenstruiken. Elke zondagmorgen daarna zag men de boer het puntdraad over klimmen en met opgeslagen broekspijpen en gepoetste schoenen door de kluiten stappen tot vermaak van de voorbijgangers op straat. De boer verloor het proces, wat logisch was. Hij had immers het geld kunnen aannemen, dat hem geboden was voor afstand van het 'recht' op dat pad. Hij kon geen enkel motief aanvoeren. Hij hoefde het pad niet uit nood te gebruiken, want de weg langs de wei was in goede staat en maar 20 meter langer dan het pad door de wei. Bovendien kwamen de kosten van het geding ook voor zijn rekening.

Intussen werd het schraalhans in de pot. Het brood werd al maar slechter en men kreeg steeds minder. Noodslachtingen moesten worden gedaan onder toezicht van een controleur en bij verkoop kreeg ieder een klein deel. Ook een boer kreeg geen kans om meer achter te houden dan hem was toegewezen voor zijn eigen gezin. Geen ambtenaar liet zich omkopen. Het was toen zelfs voor de plattelanders veel strenger dan later in de Tweede Wereldoorlog. Aardappelen kon men af en toe nog wel bij een boer bekomen, maar ze moesten wel in het donker gehaald worden. Aardappels at men vaak wel drie maal daags: 's morgens aardappelpannenkoek, 's middags gekookte en 's avonds aardappelpap. Voor een dubbeltje kon men een blik kopen en met een spijker werden daar gaatjes in geslagen. Over de scherpe uitsteeksels raspte men de aardappels. De brij ging in een vergiet boven een emmer en daar werd water door gegoten. Van de brij werd pannenkoek gebakken. Van het bezinksel in de emmer - aardappelmeel - kreeg je 's avonds pap. Dat was bij ons thuis de dagelijkse kost gedurende de Eerste Wereldoorlog. Gelukkig verbouwden we zelf veel bonen en erwten, zodat we voldoende eiwit kregen bij gebrek aan vlees. Melk hadden we in de zomermaanden ook genoeg van de twee geiten, die we altijd hadden. Veel mensen lusten geen geitenmelk, maar mijn generatie is daar mee opgegroeid. Zo zijn we die oorlog doorgekomen

en werd het 1918. Die zomer naderde het einde van de oorlog. (...)

Hoe verging het Herwalt met zijn schoen- en extractfabriek? Toen alles langzaam weer van over zee kon worden aangevoerd en er een betere kwaliteit schoenen werd gemaakt, kwamen alle schoenen die in Duitsland in zetwinkels waren geplaatst, terug, omdat er geen kopers voor waren. Ruim eenderde deel van het fabriekslokaal stond vol schoendozen. Herwalt probeerde de schoenen voor de halve prijs in hotels van de hand te doen. Met de extractfabriek ging het, zoals de oom het voorzien had. Het looiersextract was weer voordeliger van overzee te betrekken.

De oom had intussen een fabriek aan de Lievelderweg, waar hij begon met het maken van tassen. Met de schoenfabriek van Herwalt ging het bergaf. Enkele van zijn werklieden gingen werken bij de Heveafabrieken in de buurt van Arnhem. Daar werden behalve fietsbanden ook rubberschoenen gemaakt. Het bovenste gedeelte was leer, de rest rubber. Die werklui kwamen na een tijdje weer terug bij Herwalt en toen begon men daar ook met het maken van rubberschoenen. Als fabrieksmerk kregen ze de naam 'Longlife'. Een lang leven was dat merk schoenen echter niet gegeven. Na een paar jaar werd de schoenfabriek voorgoed gesloten. Toen werkte ik al bij Oosterholt-Wiegerink in Groenlo. Ik was toen getrouwd en woonde daar met mijn gezin.

Ik heb al eerder verteld over Pastoor Sanders. De zielzorg in Lichtenvoorde was in handen van Paters Franciscanen. Pastoor Sanders was ook Franciscaan. Hij richtte voor de jongeren van Lichtenvoorde een gebouw op, het Patronaatsgebouw, waarin ze hun vrije tijd konden besteden. Er werd bier getapt en alcoholvrije dranken, maar niemand was verplicht wat te verteren. Er stonden drie of vier biljarttafels en men kon kaarten. Er waren allerlei soorten kranten en tijdschriften. Die pastoor had het klaargespeeld het hele gebouw voor weinig geld op te trekken. Alleen het materiaal moest betaald worden. Deze pastoor was ook de bouwer van de prachtige, grote kerk die er thans is. Wat het gebouw voor de jeugd betreft, voor de fundamenteën werd het zand aangevoerd door boeren uit Lievelede, die toen zelf nog geen parochie hadden. Het metsel- en timmerwerk werd geklaard door alle ambachtlieden uit de parochie. Het gebouw werd later ook gebruikt door de werkliedenvereniging, vakbonden, door de inmiddels opgerichte boerenbonden, voor vergaderingen, landbouwvoorlichting, ja, elke instantie maakte er gebruik van. Het patronaat stond aan de voormalige kinderdijk achter in de tuin van de pastorie.

St. Antonius patronaat — Lichtenvoorde.

St. Antonius patronaat - Lichtenvoorde
Fotocollectie: G. Eppingbroek

Toen de nieuwe kerk gebouwd werd en de noodkerk te klein bleek, werd het achterste gedeel van het Patronaat aan de noodkerk toegevoegd.

Herman Harmsen 1882-1937

Fotocollectie:

Gerhard Eppingbroek/Vereniging v. Oudheidkunde

Alvorens ik de tijd van mijn kinder- en jeugdjaren afsluit, moet ik nog twee personen vermelden, die heel veel voor Lichtenvoorde hebben betekend: Herman Harmsen en Herman Olieslager. Beiden zijn voorzitter van het werkliedenverbond geweest en beiden waren ook jaren lid van de gemeenteraad. Olieslager volgde Harmsen na diens dood op als voorzitter. Hij was een leeftijdsgenoot van mij, twee jaar ouder dan ik. Beide mannen hebben zich heel hun leven ingezet voor het welzijn van hun medewerkers. Bovendien was Herman Olieslager mijn speciale vriend. Toen mijn moeder hertrouwde, ben ik tot aan mijn huwelijk in zijn gezin in de kost geweest. Zijn vrouw Corrie had hij leren kennen op de pastorie, waar ze huishoudster was en kokkin.

Herman Olieslager

Fotocollectie George Wessels

Ze kregen drie kinderen, allemaal meisjes. Toen ik bij hen in de kost kwam, lag de jongste nog in de wieg. Corrie was geen typische pastoorshuishoudster, ze was in het geheel niet bazig. Haar karakter was anders. Alleen aan haar kookkunst kon je merken, dat ze bij pastoors had gewerkt.

Ik begin nu aan de tweede periode in mijn leven (...) van 1920 tot 1940. De eerste jaren gaven een beeld van opleving te zien en de lonen waren gedurende de oorlog en daarna flink opgetrokken. De bonden hadden in de schoenindustrie bereikt, dat er kinderbijslag werd uitbetaald. Men ging ervan uit, dat het loon van de gehuwde arbeider niet hoger mocht zijn dan dat van de volwassen ongehuwde. Elkeen moest loon hebben naar zijn prestatie. Voor gehuwde arbeiders met kinderen moesten de werkgevers in de schoenindustrie een fonds stichten, waarin elke werkgever zijn bijdrage moest storten in verhouding met

het aantal werknemers dat hij in dienst had. (...) De werkgevers hadden daardoor geen motief om zoveel mogelijk ongehuwde, kinderloze werknemers in dienst te nemen. Dit was lang voor de regering een sociale wet voor kinderbijslag in het leven riep. Door hun organisatie hebben de werklieden laten zien wat er in overleg met de werkgevers bereikt kan worden.

Toch waren er werklieden die hun kameraden maar lieten ploeteren en zich afzijdig hielden van de bonden. Zo was het in de Achterhoek en in Noord-Brabant, waar de bevolking voor het merendeel katholiek was. In Brabant zat het grootste deel van de schoenindustrie, vooral in de Langstraat. Daar was door de jaren heen een euvel gegroeid, waar nodig verandering in moest komen. Er waren daar nog werkgevers met eigen levensmiddelenwinkels. De arbeiders waren verplicht daar hun inkopen te doen en de prijzen waren daar hoger dan in gewone winkels. Om deze uitwas te bestrijden moest vaak naar het wapen van de staking worden gegrepen. Een staking had toen twee kanten (...): een staking kost de werklieden loonderving, want de stakingskas kon nooit het volle loon uitbetalen, maar de schadelijke gedwongen 'winkelnering' werd door de bonden overwonnen.

Ik heb al verteld, dat ik op 25 april 1920 was getrouwd. Mijn vrouw was geboortig van Zwillbroek in Duitsland, dochter van Everardus te Moller en Maria Freriks. Zij was weduwe. Haar eerste man was Bernhard Winkelhorst, geboren te Holterhoek, gemeente Eibergen. Hij was Nederlander, maar werkte en woonde te Vreden in Duitsland. Toen de oorlog uitbrak stond hij voor de keus terug te gaan naar Nederland of te gaan werken in het Ruhrgebied in de kolenmijnen. Hij koos het laatste. Daar kreeg hij een ongeluk, hij kwam met zijn hoofd in botsing met het lage plafond van een mijngang. De stoot moet wel hard aangekomen zijn, want na een paar dagen overleed hij na een zware hersenschudding. De weduwe bleef met zeven kinderen achter en zij besloot van Vreden naar Groenlo te verhuizen. Ze kon goed overweg met de naald en dacht met naaiwerk de kost te verdienen. De kinderen waren op één na, de kleinste, uitbesteed bij enkele bekenden en bij boeren waar haar man gewerkt had als knecht. Via het tweede huwelijk van mijn moeder met een oom van die weduwe, kreeg ik kennis met haar. Uit haar huwelijk met mij kreeg zij nog vijf kinderen, van wie er een, vijf maanden oud, is gestorven. De vier anderen waren drie meisjes en een jongen. Uit het eerste huwelijk van mijn vrouw waren zes meisjes en een jongen.

De eerste jaren van ons huwelijk verliepen vrij voorspoedig. Ik werkte toen nog altijd op de schoenfabriek van Herwalt en verdiende er voor die tijd een goed loon: f 27,00 per week. De drie schoenfabrieken van Hulshof en Sterenburg in Lichtenvoorde en Oosterholt/Wiegerink in Groenlo, hadden een prachtregeeling getroffen voor de kinderbijslag. De fabrikanten stelden de vakbond voor de kinderbijslag te brengen op f 1,50 per kind per week, maar wel op voorwaarde dat hun arbeiders bereid waren een kwartje per week van hun loon bij te dragen. Dat gold voor elke arbeider die de leeftijd van 18 jaar had bereikt. De bonden belegden een vergadering met de werklieden van de twee plaatsen om het geval te bespreken. In Lichtenvoorde had men de zaak vlug rond: geen enkele gehuwde of ongehuwde verzette zich tegen het voorstel. In Groenlo ging het moeilijker: er was niet zo'n grote solidariteit onder de schoenmakers als in Lichtenvoorde, maar toch ging het plan door. Uiteraard hoefden de drie fabrikanten geen bijdrage meer te storten in de landelijke kinderbijslagkas. Jammer, dat later de zaken bij Herwalt zo slecht gingen, want voor zijn werknemers was hij een sociaalvoelend mens. Naast de kinderbijslag stichtte hij een fonds voor extra uitgaven bij ziekte van de arbeiders, hun vrouwen of kinderen.

Op de dag van ons huwelijk had mijn vrouw al haar kinderen weer thuis op de oudste, één van een tweeling, na. Zij was bij een Duitse boer, Oostendorp, in de buurt van Vreden. Toen ze de school verlaten had, hebben we haar nog een tijdje thuis gehad, maar ze was erg gehecht aan Vreden. Toen de boer dan ook kwam om haar te huren als dienstbode, was ze daar direct content mee. Achteraf bleek dat ook het beste, want zij was door de scheiding een beetje van al haar zusjes vervreemd, vooral met haar tweelingzus kon ze slecht overweg. Merkwaardig, men zou denken dat tweelingen juist aan elkaar hechten.

Het liep de eerste jaren dus goed met ons gezin, al was het geen vetpot, want het was een groot gezin. In Duitsland was het bar slecht. Daar was nog aan alles gebrek. Het grensgebied van Westfalen, direct bij de Nederlandse grens, was nog het beste af. Daar kon men waren betrekken uit Nederlandse winkels langs de grens. De stedelingen uit het Ruhrbekken waren er het slechtst aan toe. Die zwierven heel het platteland van Westfalen door om levensmiddelen bij de boeren te halen. Dat doet me nu

nog terugdenken aan het laatste jaar van de Tweede Wereldoorlog. (...) Intussen bleven de opgelegde oorlogslasten drukken op het Duitse volk. (...) In die jaren ontstond daar het nationaal socialisme, waaruit de nazi-partij met Hitler voortkwam.

In het midden van de jaren '20 tekende zich al de crisis af die een massa werkloosheid zou brengen in vele landen. (...) Het werd zo erg dat in de jaren '30 en '31 Nederland een half miljoen werklozen had. In Duitsland liep het in de miljoenen en zo was het eigenlijk overal. De werkloosheidskassen van de bonden waren spoedig uitgeput. De regering moest steungelden uitkeren en zorgen voor werkverschaffing. De werkverschaffing betekende voor velen grondwerkzaamheden onder leiding van de Nederlandse Heidemaatschappij. Nu moet ge niet denken dat elke werkloze zijn steun zo maar kon ophalen. Als iemand steun vroeg, moest die opening van zaken geven: of hij een eigen huis had, of grond, eigendom of gehuurd, wat dat opbracht, of hij inkomsten genoot van zijn kinderen, of zijn vrouw bijverdiensten had. Ja, alles moest worden opgegeven. Ik kreeg zodoende een week per maand steun. Toen ik werkloos werd van de schoenfabriek, ben ik uit vrije wil gaan werken bij de Heidemaatschappij aan de Slinge. Die moest toen verbreed worden vanaf Winterswijk tot waar ze tussen Borculo en Lochem in de Berkel uitmondt. Dat nam ongeveer twee jaar in beslag. Onlangs is de Slinge weer verbreed. Ik ben van de fiets gestapt om eens te zien hoe dat nu gebeurde. Ik zag grote machines, die de grond in bakken van een kubieke meter uit de diepten haalden en op de wal uitstortten. Één man was voldoende om de grond op de bestemde plaats te brengen. Toen ik dat zag, voelde ik de pijn in mijn rug nog weer van zoveel jaren geleden. Ik kwam toen van het betrekkelijk lichte werk op de schoenfabriek terecht in het zware werk aan de Slinge, maar alles heeft zijn goede kanten. Na verloop van een paar weken was ik gewend aan dat werk en ik ontdekte dat het meer voldoening en arbeidsvreugde gaf dan het eentonige fabriekswerk. Je werkt in Gods mooie natuur en je horizon is naar alle kanten veel groter dan de muren van de fabriek.

Maar, er kwamen steeds meer werklozen en de levensomstandigheden werden steeds slechter. Omdat men arbeiders genoeg kon krijgen, gingen de lonen omlaag. Het werk van de bonden was ook lam gelegd. (...) Het wetje van Talma voor mensen van boven de 65, dat een rente gaf van f 5,00 voor gehuwden en f 3,00 voor ongehuwden per week, was al weer verouderd. Niet alleen werklozen, ook de boeren konden niet meer leven zonder steun. Als men koren verbouwde, kon men voor het deel dat als veevoer werd gebruikt, steun krijgen. Er kwam een controleur die er een gekleurde vloeistof door werkte, zodat het niet meer geschikt was voor consumptie. Aardappels werden doorgeprikt, varkensfokkers werden geregistreerd en kregen een aantal zeugmerken toegewezen. (...) De prijs van biggen was gezakt tot f 2,00 per big. Dat was minstens f 8,00 onder de gangbare prijs, die toch eigenlijk opgebracht moest worden, wilde men iets verdienen aan het vele werk voor die varkens. Doordat de crisis bleef voortduren, werd ook de runderstapel verkleind. Om dat te bereiken werd over het hele land een aantal vaarzen die voor de eerste keer moesten kalven, geslacht en tot blikvlees verwerkt. De overtollige biggen gingen dezelfde weg, als ze een aantal weken bij de zeug waren geweest. Dat vlees in blik werd goedkoop verstrekt aan mensen die van de steun moesten leven of die werkten bij de werkverschaffing. (...)

Bij alle ellende beleefde je ook grappige momenten. Wij hadden een zeug die biggen had geworpen en die waren dan zo ver, dat ze het biggenmerk kregen. Er werd door de controleur met een soort nijptang een merk in het oor gedrukt. De gaatjes werden met blauwe inkt ingewreven, zodat die het hele leven van het varken zichtbaar bleven. We hadden die keer ook een big die ver bij de anderen was achter gebleven. De controleur vond het beter die big nog niet te merken. Het was immers niet zeker dat die in leven bleef. Hij kon alleen zijn voorpoten een beetje gebruiken. "Geef hem maar een hokje apart, zei hij, "anders dingen eventuele kopers nog af op de prijs van de gezonde biggen." Ik had een hok gemaakt, grenzend aan het kippenhok onder één dak, waar eerder al eens een geit had gestaan. Daar deed ik het misbaksel in en liet het overdag scharrelen op het weiland. De buitenlucht deed hem kennelijk goed, want na een paar weken begon hij ook zijn achterpoten te gebruiken. De big begon gras te vreten en na een tijdje was hij een goed groeiend varkentje geworden. We lieten het steeds wat minder vaak naar buiten, alleen 's morgens en 's avonds een poosje, een en ander om de controleurs af te leiden. Op een dag, dat mijn vrouw en ik uit moesten, lieten wij de oudste uit ons huwelijk oppassen. Ze had de instructie niemand het hok binnen te laten. Laat nu juist die dag de controleur komen, die de biggen had gemerkt. In de hokken

voor de zeugen en de mestvarkens was alles in orde en de biggen die niet mochten worden aangehouden, waren weg, verkocht. Hij had zijn fiets tegen het hok van dat misbaksel gezet en toen hij wilde weggrijden, hoorde hij gerucht en omdat hij zelf boer was, wist hij wat er aan de hand was. (...) Hij zei: *'Dat varken ken ik.'* (...) *'Ik dacht, 't geet wal kapot, moar ik zee wal, hee is der good deur ekommen, Hee wèègt wal 150 pond. Zegt moar teegn ow vader datte um zo gauw meugeluk mot zeen kwiet te woddn, want as der ne hoofdcontroleur kump, dan hang ik ok!'* (...) Die controleur was dus de kwaadste niet. We hebben het varken nog een poosje doorgemest en toen we het slachtten, wat natuurlijk in het geheim moest gebeuren, woog het schoon 200 pond!

Nog zo'n gemakkelijke geschiedenis. We bleven weer eens met een big zitten, ditmaal een met een oormerk, maar hij bleef als enige van een koppel over. Nu zijn de meeste kopers niet gek op een overgebleven big. Ze kopen liever een koppel van twee of meer. Men denkt dat één big niet genoeg vreet. Een koppel vreet tegen elkaar op en groeit dus beter. De buurman achter ons was op de hoogte en waarschuwde ons als er controle was. Op een goede dag kwam die waarschuwing. Op tien minuten afstand was er een beerhouder waar men de zeugen liet dekken. Het varken had toen de grootte van een aankomende gelt. Zo worden varkens genoemd waarmee men voor het eerst naar de beer gaat. Toen ik bij de beerhouder aankwam met het varken, was alleen de oude vrouw thuis. Ze wees me in de schuur een leeg hok aan, waar ik het varken in dreef en ik gaf haar te kennen dat het niet gedekt hoefde te worden. Er was trouwens ook geen spoor van beersheid aanwezig. Ik zei haar dat ik het varken een paar dagen kwijt moest, omdat ik er geen plaats voor had. Ze zou het aan haar zoon vertellen. Het zou dus wel in orde komen. Ik denk dat de vrouw me niet begrepen had, want een paar dagen later kreeg ik het bericht dat het varken gedekt was en dat ik het weer kon ophalen. (...) Het gebeurde vaak dat het niet lukte om een varken dragend te krijgen. Nu kon ik een gedekt varken terughalen, waar ik niet blij mee was. Hoe het verder gegaan is, weet ik niet meer zo goed. In elk geval hebben we er verder geen moeilijkheden meer mee gehad.

Bij alle ellende en problemen in de crisisjaren had zich in de landbouw toch een nieuwe bron van inkomsten ontwikkeld: de kleinveeteelt. Vooral de keuterboertjes op de Veluwe, in Drenthe en in de

Achterhoek legden zich meer en meer toe op het houden van kippen. Liepen die vroeger bij de boeren los over het erf, een koppel van tien tot vijftien kippen met een haan, nu werden er hokken voor gebouwd, waar 50 tot 100 kippen ruimte hadden om te scharrelen en als het weer het toeliet om buiten in de ren te verblijven. (...) Door de betere verzorging werd de eierproductie per kip per jaar veel groter. Zelfs in de winter raapte men veel eieren. Door de heersende malaise was het voer

J. M. J. Fr.
BID VOOR DE ZIEL VAN ZALIGER
 den Zeereerw. Pater
Fr. Thomas Sanders, O.F.M.
 Geboren te Haarlem, 21 December 1856;
 Gekleed in de Orde, 3 October 1876, geprofest 4
 Oct. 1877, Priester gewijd 25 Maart 1882:
 Na zijn priesterwijding, benoemd tot leeraar te
 Megen en vervolgens tot kapelaan in verschillende
 ateden:
 Pastoor te Lichtenvoorde, van 1904—1918,
 pastoor te Franeker van 1918—1931;
 Voorzien van de Genademiddelen der H. Kerk,
 godvruchtig in den Heer overleden in het
 klooster te Nijmegen, 1 April 1932.

Heel het leven van Pater Sanders was een
 uitbeelding van de woorden van Sint Paulus:
 Dienaar van Christus Jezus, geroepen als apostel
 (Rom. 1, 1). Ik zal me gaarne offers getroosten en
 zelfs uitputten voor de zielen (2 Cor. 12, 15). De
 Heer is het Die me oordeelt. (1 Cor. 4, 4.)
 Op Goeden Vrijdag, bracht hij met Christus,
 het hoogste offer van zijn leven, en ontving, den
 avond van zijn gouden priesterjubilé, de laatste
 H.H. Sacramenten. Op den Eersten Vrijdag, in
 het octaaf van Paschen, werd hij opgeroepen
 vóór den rechterstoel van den Verrezenen en van
 het Hart dat hij in zijn leven zoozeer bemind
 had. Den morgen waarop wij hem onze jubel-
 wenschen zouden aanbieden, zongen wij over den
 gevelden miles Christi dat de Engelenkoren hem
 zouden geleiden ten Paradijze, en sieren met de
 onvergankelijke zegekroon des levens, die God
 beloofd heeft aan hen die Hem liefhebben.
 (Jac. 1, 12.)
 Op U, Heer, heb ik betrouwd, in eeuwigheid
 zal ik niet beschaamd worden. (Ps. 30, 1)
 R. I. P.

B. G. Boskase, Koster, Franeker.

betrekkelijk goedkoop. (...) Na enige jaren kwam er de klad in. Kapitaalkrachtige lieden stortten zich ook op dat bedrijf en van toen af liep het mis voor de kleine boeren. Eerst begon men hokken te bouwen waarin 1000 tot 2000 kippen geplaatst konden worden. Later begon men met batterijen: elke kip werd apart gezet in een traliehokje en het voeder en drinkwater werden automatisch over een band langs de hokjes geleid. Op dit uitgegroeide bedrijf kom ik op het eind van mijn verhaal nog terug. Vooreerst leven we nog in de beginjaren '30.

In Groenlo werd de stadsgracht gekozen als object voor werkverschaffing. Vierhonderd jaar lang was alle afval door goten en later door riolen afgevoerd naar de gracht. Thans was de geschikte tijd aangebroken om ze grondig tot op de bodem te reinigen. Er werd begonnen op de plaats achter de stopgezette schoenfabriek van Oosterholt-Wiegerink. Daar werd dwars door de gracht een dam van balken in de grond geheid. Een eind verder, ter hoogte van de Eibergse straat, werd een tweede dam geheid. Het water werd door een motor weg gepompt en dan kon het werk beginnen. Zware planken van 35 cm breed met een dikte van 5 cm werden dan over de modder gelegd. Op de plaats waar nu het hertenkamp is, moesten we een grote vierkante kuil graven waar de modder in gestort werd. Er waren speciale kruiwagens gemaakt om de modder in te scheppen om ze dan over die zware batteling – zo werden die planken genoemd – naar de stortkuil te kruien. Stel je voor zo'n twintig kruiwagens waar de modder afdroop onder het naar boven kruien. De planken werden glibberig. Wanneer men de helling naar de stortplaats op moest, kon men zich amper staande houden. Elke morgen moest men dan ook nieuwe spijkers in de hakken van de klompen slaan. Als ze voor een gedeelte in de klomp zaten brak men met een nijptang de kop van de spijker. Toen het eerste gedeelte van de gracht tot op de bodem was schoongemaakt, waren er twee stortplaatsen vol, één vlak bij het protestante kerkhof.

Het tweede gedeelte dat onderhanden werd genomen, was het gedeelte vanaf de Beltrumse straat tot aan de achterkant van het ziekenhuis. Op de plaats waar nu de verpleegstersflat staat, was vroeger een bleek die door vrouwen werd gebruikt om hun washoed te bleken. Die bleek werd ook uitgegraven en gebruikt als stortplaats. Achter de huizen die daar nu nog staan, moest plotseling opgehouden worden. Vlak aan de gracht had Emaus een loods voor kolen gebouwd. Toen de modder in dat deel begon te zakken, ging de loods ook verzakken, want de grond begon daar onder weg te glijden de gracht in. Alle huizen liepen daar gevaar. Het bleek dat de bewoners daar stelselmatig hun hofjes vergrootten, met de aangeslibde modder. Zodoende is daar achter die huizen de gracht niet schoongemaakt. Daarna volgde het gedeelte vanaf het ziekenhuis tot aan het St.-Jozefgesticht. Dan had je nog een stuk gracht vanaf de smalle brug op Schralenstein, dat eindigde met een smaller stuk aan de Winterswijkseweg. Aan de overkant van de Winterswijkseweg was en is nog een stuk gracht behouden, maar vanaf dat punt tot aan de Maliebaan is er slechts een heel smalle srook overgebleven, die eerder de naam slootje verdient. Het zal een jaar of drie geduurd hebben voor dit werk was geklaard.

Er wordt tegenwoordig veel geschreven over discriminatie van andere rassen, maar toentertijd werden er in Nederland mensen gediscrimineerd van eigen ras: mensen die het ongeluk hadden werkloos te worden en zodoende in de werkverschaffing werden geplaatst. Een voorbeeld: er was toen een keer per jaar kermis. Voor de crisisjaren werd tijdens de kermisdagen alle werk stopgezet, zodat elkeen kermis kon houden. Maar, toen de werklozen aan de gracht werden te werk gesteld, moesten die aan het werk blijven. Wat dat zeggen wilde, vooral voor jonge werklieden, te moeten werken vlak bij de feestelijkheden, kan ieder begrijpen. Mij heeft het onverschillig gelaten, maar ik was wel blij dat ik op die dagen toevallig aan een ander object was geplaatst. Het kwam nogal eens voor, vooral in de tijd dat de beken moesten geruimd worden of wanneer de fietspaden langs de zandwegen werden verbeterd, dat de voorwerker van het karwei er nog mensen bij moest hebben. We moesten dan allen het werk even stoppen. De voorwerker koos er dan zoveel uit als hij nodig had. Meestal was ik bij degenen die mee moesten. Ik was daar wel blij om, al moest ik 's morgens en 's avonds een uur fietsen. Dat werk lag me beter dan dat aan de gracht.

Ik had al verteld, dat niet elke werkloze zomaar aan steun kwam of in de werkverschaffing werd geplaatst. Als men één of twee weken niet mocht werken wegens inkomsten van andere leden van het gezin, moest men maar zien die weken door te komen. Als men dan eens een buitenkansje had door werk bij particulieren, moest men dat opgeven. Gaf men het niet op en kwam men er achter, dan werd

er een week afgetrokken van de toegewezen tijd in de werkverschaffing. Er was ook een groot verschil tussen de lonen in steden en op het platteland. Men ging er vanuit dat het leven in de steden duurder was. Maar, was dat over het algemeen wel waar? De huren waren er hoger, maar op het platteland waren de levensbehoeften weer hoger. Op het platteland had men enkel de kleine winkels van middenstanders, zowel voor levensmiddelen als voor textiel, terwijl in de steden al grote, scherp concurrerende zaken ontstaan waren, waar dezelfde artikelen veel goedkoper verkocht werden. Ik wil hier niets ten nadele van de kleine middenstanders zeggen. Zij konden niet op tegen het grootbedrijf in de stad en ze waren nog te weinig georganiseerd. Elk voor zich kocht zijn waren in, waardoor de inkoop veel duurder werd. Zelfs in de normale jaren voorheen hadden zij het zwaar. Een strenge winter, werkloosheid of ziekte van hun klanten bracht hen ook extra moeilijkheden. Vaak wilden zij de klant niet graag iets weigeren, die hun in goede tijden de klandizie had gegund. Zo werd tijdens de crisisjaren het tegoed in hun boeken steeds groter. Elke week moest er een bedrag worden bijgeschreven van de klant die niet kon betalen. Én winkel én klant hoopten op betere tijden. Ik kan niet schatten hoe groot het bedrag is dat toen nooit werd betaald, ik wil alleen vaststellen dat kleine winkeliers op het platteland het even moeilijk hadden als de werklozen.

Reeds in de begintijd van de werkloosheid, toen ik nog vrij werk had met de verbreding van de Slinge, was er al een groep Amsterdammers te werk gesteld aan de Slinge. Aan de Zwolseweg tussen Groenlo en Meddo was van rijkswege een grote houten keet gebouwd, waar ze 's nachts onder dak waren. Er was een kok die het eten voor hen kookte. De Amsterdammers werkten aan de Slinge tussen Winterswijk en Groenlo. 's Morgens moesten ze naar hun werk lopen, beladen met een grote bus drinken en de nodige boterhammen. Na hun terugkomst 's avonds kregen ze warm eten aan de keet. De voorwerkers van de Slinge zagen dit met lede ogen aan. Dat waren bijna allemaal Drenten, die van kindsbeen af met hun vader mee hadden gemoeten om grond en turf te graven. Ze waren gewend aan armoede. Van hen hoorden we dat de Amsterdammers meer loon kregen dan een grondwerker van de Heidemaatschappij. Voor een deel waren die Amsterdammers diamantslijpers. De rest kwam uit allerlei beroepen zoals kleermakers, bakkersknechten en havenwerkers. Van diamantslijpers was wel bekend, dat ze verhoudingsgewijs veel meer verdienden dan de doorsnee werkman. De waarde van een diamant hing immers ook af van het vakmanschap waarmee de ruwe diamant geslepen was. Een echte diamant kostte soms duizenden guldens en prijkte alleen in broches en ringen van de hoogste en rijkste standen en in kronen van vorsten. Dus in dit elitevak, als ik het zo noemen mag, was ook de klad gekomen. Die mensen werden de Achterhoek in gestuurd en een schop in handen gegeven. Ik kan me de verbetering van die Drentse jongens wel indenken. Zij moesten maar zorgen dat het werk aan de Slinge goed werd afgeleverd en nu werd een groep mensen gestuurd, die nog nooit buiten de stad waren geweest, geen schop ooit gezien hadden, mensen die bovendien meer loon kregen dan zij. De schuld lag echter bij de landelijke en plaatselijke overheid, die mensen als materiaal gebruikte dat je overal heen kon zenden. Welke toestanden hierdoor ontstonden, ontdekten we op een dag, toen een Amsterdammer op een drafje in onze richting kwam lopen. Eerst dachten we dat de man ruzie had gehad met zijn maats, maar het bleek dat hij helemaal buiten zinnen was. Hij huilde als een kind en riep aldoor: *'Ik kan hier niet leven, het is hier allemaal wild!'* Het was duidelijk dat de man nooit veel verder was geweest dan de straat waar hij woonde en werkte. Nu was hij met anderen overgebracht naar een oord, dat voor hem een rimboe scheen, waar hij misschien wel eens over had gelezen. Ik weet niet of de man is teruggestuurd, zo niet, dan is hij vast in een gekkenhuis terecht gekomen.

De lonen in de bedrijven die nog werkten, werden van tijd tot tijd lager wegens het overschot van werklieden. Hieraan werd voor werklozen en degenen die in de werkverschaffing werk hadden gekregen, het loon automatisch aangepast. In Groenlo was zodoende het basisloon maar 28 cent per uur. Je mocht 3 cent boven het accordloon komen, kwam je daar met hard werken nog een cent bovenuit, dan werd je de komende week met zulk slecht werk bedeed, dat je ver beneden je basisloon bleef. Degenen die steun trokken, kregen een stempelkaart waarmee ze elke morgen naar het bureau moesten. Wat een verheffend schouwspel zal dat – vooral in de steden – geweest zijn voor het publiek dat nog in goeden doen was. Maar, voor al die ellende kregen die steuntrekkers dan ook één of meer pakjes margarine, al naar de grootte van het gezin, voor 12 cent per pakje.

Ondertussen stond Hitler elke dag te brullen over zijn heilsstaat. (...hierna volgt een uitgebreide beschouwing over de ontwikkelingen daarna in Europa...) Op 10 april 1940 viel Hitler Denemarken en Noorwegen binnen. (...) In Nederland was door de werkeloosheid en de daardoor ontstane slechte toestand van arbeiders en andere groepen de N.S.B. hard gegroeid in ledenaantal. In slechte tijden hebben altijd die volksmenners het meeste succes, die het meest beloven. ‘The man of the street’, wiens politieke inzicht vaak niet zo ontwikkeld is, is gemakkelijk te paaien als hem een paradijs op aarde wordt beloofd, als hij lid wordt van die nieuwe orde. Duitsland had onder Hitler geen enkele werkloze meer. Hoe dat was geschied, daarin verdiepte men zich niet, maar men zag alleen dat er geen werklozen meer waren en dat men er zelfs vele buitenlandse arbeiders kon gebruiken. Ze zagen ook niet dat de partij, waarbij ze zich aansloten, een verlengstuk van de Duitse nazi-partij was.

In de laatste maanden van 1939 werden de Grolse werklozen van de ontginningen weggehaald om de Nederlandse soldaten te helpen met het bouwen van mitrailleurstenen en tankvallen i.v.m. met een eventuele vijandelijke aanval. Wij Grolsen moesten naar de grens bij de Holterhoek en Zwiilbroek. Veel werklozen in Groenlo hadden al werk gevonden in het Duitse grensgebied. Ze hadden het er wel voor over van maandag tot zaterdag daar te blijven, omdat ze vaak 8 tot 10 gulden meer loon verdienden dan in de werkverschaffing. Dat werd zelfs aangemoedigd door de plaatselijke overheid. De burgemeester van Groenlo kwam zelfs persoonlijk een werkobject bezoeken waar Grolsen aan het werk waren. Die zich er voor opgaven – jonge mannen – zijn er één week geweest. Toen hielden ze het al voor gezien. Ze hadden van alles aan te merken en wilden niet meer terug. Niemand kon eruit wijs worden, wat er nu eigenlijk verkeerd was. Ze werden door ouderen bestempeld als groentjes die van moeders pappot niet weg konden.

Grafsteen van herman Harmsen op het R.K. Kerkhof. Het graf is enkele jaren geleden geruimd.

Fotocollectie Henk Hanselman

Het werd april 1940. Er kwam een oproep van de gemeentelijke arbeidsbeurs. Werkwillige werklozen konden zich opgeven aan de beurs om in Bocholt te gaan werken. Daar konden steenfabrieksarbeiders en grondwerkers geplaatst worden. De weelonen zouden gemiddeld f 22,50 bedragen. Er was een barak om te overnachten en een lokaal – alles van de firma – waar warm eten gratis werd verstrekt. Wie wilde kon ook 's nachts naar huis gaan met de fiets, als men maar zorgde de volgende morgen op tijd aan het werk te zijn. Met tien gegadigden gaven we ons op. Onze namen werden genoteerd. We hoefden alleen maar te zorgen voor een pasfoto. De pas was kosteloos en we zouden wel bericht krijgen, wanneer we konden vertrekken. Het bericht kwam een paar dagen voor de Duitse inval.

In de nacht van 9 op 10 mei werd ik bij mijn schouder gevat door mijn vrouw en wakker geschud: ‘Willem, word toch wakker. Hoor je dan niets?’ Nog half beduusd op dat vroege uur in de nacht, vroeg ik: ‘Wat is er dan toch?’ ‘Hoor je dan niets? De hele lucht zit vol vliegtuigen!’ Ik had toentertijd een gezonde, vaste slaap, maar met een ruk sprong ik het bed uit en keek naar

buiten. Het begon licht te worden, maar de lucht zag zwart van de vliegtuigen. Ik begreep direct dat de Duitsers ook Nederland waren binnengevallen. Nederland had ongeveer een week daarvoor de grootste troepenmacht samengetrokken rond de Grebbeberg, bij de zgn. Vesting Holland. In een flits schoot me door het hoofd dat onze zoon uit het eerste huwelijk van mijn vrouw ook onder de wapenen was als dienstplichtig soldaat. Ik hield mijn gedachten maar voor me tot mijn vrouw er over zou beginnen. Dat was pas na vier dagen, toen de strijd aan de Grebbeberg achter de rug was.

Na de inval van de Duitsers ben ik 's morgens niet naar mijn werk gegaan. Ik ging naar de stad om mijn maats te zoeken die zich ook hadden opgegeven voor werk in Duitsland. Toen ik in Groenlo kwam, om acht uur, trok er juist een detachement zwaar bepakte Duitse soldaten te voet door Groenlo richting Ruurlo. Ik hoorde dat er al eerder een pantserafdeling was voorbij getrokken. Op alle uitgaande wegen van Groenlo waren soldaten op wacht gezet. Toen ik mijn werkmaats ontmoette, hoorde ik dat er niemand naar zijn werk ging. We besloten naar het gemeentehuis te gaan, waar de arbeidsbeurs gevestigd was. Een man van een jaar of 50 stond ons te woord. (...) Geen van ons had er nog zin in om naar Duitsland te gaan werken. Hij dacht even diep na. Toen zei hij: *'Ja. Jongens, ik kan je ook niet zeggen, wat je moet doen, maar ze zijn nu eenmaal met geweld hier binnen gekomen en ik vrees, dat we ze niet gauw weer kwijt raken. Ons leger is daar niet tegen opgewassen. Je hebt zelf gezien wat er aan Duitse troepen door Groenlo is getrokken. (...) Ik laat het aan jullie zelf over. Maar bedenk wel, nu ze eenmaal hier zijn zullen ze de werklozen niet op de werkverschaffing laten. Ze kunnen ze beter in Duitsland gebruiken, omdat hun eigen mensen allemaal onder de wapenen zijn. Als jullie nu naar het werk gaat, waarvoor je je hebt opgegeven, heb je de zekerheid in het grensgebied te blijven werken. Anders kan het wel eens gebeuren dat je heel ver Duitsland in wordt gestuurd'*.

De man had gelijk en we hebben zijn raad maar opgevolgd. Niemand kon op dat moment zeggen hoe het verloop van die oorlog zou zijn en hoe lang het zou duren.

(... dan vertelt hij over het bombardement op Rotterdam en de capitulatie ...)

Toen de capitulatie eenmaal een feit was, werd over de radio bekend gemaakt waar de Nederlandse soldaten waren ondergebracht. Het regiment waar onze zoon bij was ingedeeld, lag in Utrecht.

(Wordt vervolgd.)

- 1 Mammon is de bijbelse naam van de afgod van het geld en de rijkdom.
- 2 Het woord schilling hoor je bijna nooit. Waarschijnlijk is dat hier een Duitse invloed.
- 3 Met 'nu' wordt steeds de jaren '80 bedoeld.
- 4 De herkomst van de naam Jordaan is me onbekend. Naar de Amsterdamse wijk?
- 5 Met dekking wordt hier bedoeld dekens voor de bedden.
- 6 Het Armbestuur is een kerkelijke voorziening (van de meeste kerkgenootschappen).
- 7 Sacramentsdag is een r.-k. feestdag op de tweede donderdag na Pinksteren.
- 8 Tijdens de zgn. 'Kulturkampf' in Pruisen had de orde toevlucht gezocht in Nederland.
- 9 Dan volgt er een lang stuk over de vakbeweging en de Kerken. Ook de encycliek 'Rerum Novarum', Dr. Poels, Dr. Ariëns en Dr. Schaepman noemt hij. De heer Schutten blijkt hierin een echte vakbondsman, maar een die mild oordeelt over de rol der Kerk en hij bewondert Ariëns en Schaepman. Ook stipt hij in dat stuk het ontstaan van de twee wereldoorlogen aan.
- 10 Het gaat hier over de mobilisatie in 1914 vlak voor de Eerste Wereldoorlog.
- 11 Een remplaçant is een vervanger. Rijke ingelote, goedgekeurde recruten konden een vervanger huren. Een (armere) vervanger vervulde hun dienstplicht tegen betaling.
- 12 De heer Schutten bedoelt hier de verdeling van de markegronden rond 1860.
- 13 Met koepel wordt waarschijnlijk een draaihekje bedoeld.
- 14 Puntdraad is prikkeldraad.

Uit het jaarverslag van de brandweer anno 1938

Ingeleid door Henk Hanselman

Bestrijding van brand heeft altijd een hoge prioriteit gehad. Met name in de twintigste eeuw is er veel vooruitgang geboekt wat betreft de manieren van brandbestrijding. Voor het eerst in de geschiedenis konden pompen en brandspuiten door motoren worden aangedreven. Ze waren bevestigd op auto's die we nu oldtimers noemen. Met het geluid van een eenvoudige brandweerbel, later met sirene en blauw zwaailicht, kondigde de brandweer zich aan. Tot 1945 had Lichtenvoorde slechts één enkele motorspuit op een eenvoudige A-Ford, bouwjaar 1928¹. De aanschafprijs ervan, destijds 6000 gulden, had in 1929 tot diepgaande debatten in de raad geleid. Het raadslid Ten Have vond de uitgave te groot en was van mening dat bij een brand in de buurtschappen de motorbrandspuit te laat zou arriveren.² Hij kreeg gelijk, want bijna tien jaar later, eind 1938, arriveerde de motorspuit zelfs helemaal niet. In dat jaar wordt melding gemaakt van een uitslaande brand waarbij mogelijk mensenlevens in gevaar zijn. De brandweercommandant kan of wil geen toestemming geven om met de motorspuit uit te rukken. Hij is bang voor schade aan het materieel!³

Het lijkt een vreemde beslissing, maar kennelijk was het besluit in overeenstemming met de normen en maatstaven van die tijd, want ook de aanwezige brandweerlieden stemden met het besluit in. Het is een bijna anekdotisch verhaal in het jaarverslag van 1938. Behoudens enkele kleine taalkundige aanpassingen wordt het verslag⁴ van secretaris Lefering⁵ hier in zijn oorspronkelijke vorm weergegeven.

Op één van de koudste decemberdagen kwam alarm van het station van de Nederlandse Spoorwegen. De machinist van de trein, komende uit de richting Winterswijk, rapporteerde dat hij brand gesignaleerd had aan de tweede wachtpost gezien vanaf het station Lichtenvoorde. De vlammen sloegen reeds uit het dak en hij had geen mensen gezien. De bewoners van bedoelde wachtpost konden dus nog in de woning vertoeven zonder te weten wat gaande was. Spoedige hulp was dringend noodzakelijk.

Direct was voldoende personeel⁶ aan de kazerne present waaronder ook den heer Wegman⁷. Hij kon geen toestemming geven om met de spuit uit te rukken, daar volgens zijns inziens met spuiten toch geen hulp meer geboden kon worden. Het zou onverantwoord zijn met de motorspuit over de hard bevroren ongelijke wegen deze reis te maken. Oppervlakkig bekeken zou het mogelijk zijn dat aan de wagen wel voor een bedrag van honderd gulden of meer, vernield zou kunnen worden. Een en ander werd zeer vlug besproken en er werd besloten dat een paar leden met de gemeentelijke politie in een luxe wagen naar bedoeld perceel zouden gaan om een overzicht van den brand te nemen. Zo doende werd de reis aanvaard. Op de bewuste plek aangekomen viel geen enkel spoor van brand te constateren en stond het huis schilderachtig in het flitsende licht van de auto dat zich scherp aftekende tegen de donkere omgeving.

Bij den heer Kuiper binnengekomen was het vermakelijk de verschrikte gezichten der bewoners te zien bij het opmerken der geüniformeerde personen in deze koude winteravond. Heel vredelievend verrichtte de familie Kuiper de laatste werkzaamheden aan de huisslaching waarbij een zoon 46 metworsten telde. Graag hadden we een paar van die niet te versmaden worstjes in de pan gezien om ons er aan te goed te doen. We moesten echter in alle opzichten onverrichter zake huiswaarts keren en zo had de avontuurlijke reis dra weer een einde.

Later kwam ons ter ore dat één wachtpost verder een schoorsteenbrandje had gehad.

Foto bij gelegenheid van het twaalfeneenhalf jaar bestaan van de Vrijwillige Brandweer Lichtenvoorde in 1941. Staande voorste rij vlnr: J. Reinders, G. Tijding, A. Holweg, G. Hillen, J. Elferink, M. Paashuis, B. Lefering, Th. Wegman, H. Lelivelt (commandant). Middelste rij vlnr: Th. Rack, Th. Kettering, J. Lelivelt, H. Wessels, H. Langwerden, H. Tijdink. Achterste rij vlnr: H. Heutinck, B. Tijdink, J. ter Bille, H. Eekelder, J. van Dillen, J. Hogenkamp, J. Heutinck, H. ten Have. Foto: collectie Vereniging voor Oudheidkunde.

- 1 Jubileumboek Vrijwillige Brandweer Lichtenvoorde 70 jaar.
- 2 Archief Gemeente Lichtenvoorde, inventarisnummer 17, Notulen Gemeenteraad 1929.
- 3 Een A-Ford had kleine wielen en smalle banden en was ongeschikt voor rijden op bevroren winterse zandwegen met karrensporen.
- 4 Jaarverslag van de Onderlinge Brandweer Lichtenvoorde 1933-1947.
- 5 Schilder B. J. Lefering werd in 1938 benoemd tot secretaris van de Vrijwillige Brandweer Lichtenvoorde. Hij is door een noodlottig ongeval om het leven gekomen.
- 6 In 1938 was de brandweer als volgt samengesteld: J.B. Post, opperbrandmeester. Gemeentearchitect Th. Wegman commandant. Schilder B. J. Lefering secretaris. J. C. Beunk, J. Huitink, W. Dusseldorp en Harrie Langwerden chauffeur en motorbediening. H. Eekelder, J. Lelivelt, J. Hogenkamp en B. Lefering pijpgasten. G. Hillen, J. ter Bille, A. Holweg-Rasing, Th. Rack, H. ten Have en J. Reinders slangengeleiders. Th. Kettering, W. Zeiler, H. Lelivelt, G. Tijdink, J. Elferink en J. van Dillen terreinafzetting.
- 7 Th. Wegman was gemeentearchitect en commandant van de brandweer tot 1941. In dat jaar werd hij benoemd tot hoofd van de luchtbeschermingsdienst. Hij was daarna van 1943 tot medio 1952 plaatsvervangend commandant.

Exportslachterij VOS door de ogen van Harrie te Brake

Door Arnold Pluimers

Hendrikus Gerhardus te Brake, roepnaam Harrie, werd geboren en gedoopt op **18-11-1936**, te Lievelede, gemeente Lichtenvoorde. Hij was het derde kind uit het huwelijk van **Johannes Franciscus te Brake en Hendrika Wilhelmina Maria Stortelder**. Het gezin Te Brake woonde op een boerderij in Lievelede met de adresaanduiding D2 b, later gewijzigd in Oude Lieveledeweg 6 te Lievelede. De boerderij heeft de naam 'Besselink' en de vader van Harrie is bekend als 'Besselink Jan'. Het boerenbedrijf was gemengd en had akkerbouw en veeteelt, met o.a. koeien, varkens en kippen.

Tijdens zijn lagereschoolperiode aan de Antoniuschool te Lievelede moesten er buiten de schooluren al hand- en spandiensten worden verleend op de boerderij. Dat betrof o.a. het 'opstokken' van de fornuispot om de aardappelen voor de varkens te koken. Op school kwam de leerstof de jonge Te Brake niet aanwaaien en aspiraties voor 'doorleren' had Harrie niet. Hij wilde timmerman worden. Het hoofd van de Antoniuschool zag echter meer in zijn leerling en wist zijn ouders te bewegen hem naar de mulo in Lichtenvoorde te sturen. Hij ging daar samen met zijn neef Henkie naartoe. Henkie was de zoon van **Antonius te Brake**, een broer van Harrie's vader. Harrie doorliep de mulo zonder doublures, maar moest daar, naar eigen zeggen, "hard voor blokken". Hij nam zich voor om nooit meer te studeren.

Tijdens zijn laatste schooljaar (1953) was de heer Hulshof van 'Hulshof Leder' aan de Lieveledeweg, al langs geweest om Harrie na zijn schooltijd werk aan te bieden. Harrie's vader, die toen al ziekelijk was, vond dat zijn zoon maar eerst thuis moest komen werken en zo geschiedde. Af en toe ging hij als dagloner bij andere boeren werken. Meestal betrof dat familie. Hij begon toen ook al snel als melkmonsternemer voor de melkcontroledienst van de zuivelfabriek. Toen zijn broer een been brak moest de 17-jarige Harrie ook diens melkriet overnemen. Bij de fabriek waren wel hulpzame handen, maar onderweg moest hij zich maar zien te redden met de volle melkbussen.

Dat Harrie toch vrij snel na de mulo bij VOS exportslachterij terecht kwam had een bijzonder voortraject. Een leraar van de mulo, Henk Hulshof, was getrouwd met Annie Vos, een dochter van Johannes Bernardus Vos, en woonde tegenover de familie Vos aan de Schatbergstraat, ongeveer op de plaats van het huidige politiebureau. Deze Hulshof heeft Aloïus Vos getipt over Harrie te Brake en die heeft vervolgens zijn vader ingelicht.

Johannes Bernardus Vos - geboren **06-01-1896** - was op **17-08-1921** gehuwd met **Engelina Papenburg** - geboren **21-04-1896**. De eerste dochter uit dit huwelijk was **Anna Wilhelmina Maria Vos**, geboren op **24-06-1922**, de hierboven genoemde Annie Vos. Als 3e kind uit bovenvermeld huwelijk was op **22-05-1925 Aloïsius Antonius Maria Vos** geboren. Voor het volledige familieoverzicht zie 'de Lichte voorde', nr. 62, april 2011.

Najaar 1953 verscheen Vos sr. ten huize van Te Brake om te informeren naar de mogelijkheid om Harrie aan werk te helpen op de administratie van Vos Exportslachterijen. Voor het zover was werd er eerst een schijftest afgenomen. Harrie moest zijn eigen naam en die van Vos op de rand van een krant schrijven. Vos sr. scheurde dit randje van de krant af, rolde het heel klein op, stopte het in zijn vestzakje en vertrok met de woorden: "I-j heurt ter nog van." Na overleg met zijn zoons kreeg Harrie de mededeling dat hij 7 december 1953 kon beginnen. Salaris vormde geen onderdeel van de sollicitatiebespreking. Een kortere sollicitatieprocedure is nauwelijks denkbaar, maar toont wel de autoritaire instelling van Vos sr. Harrie werd ingewerkt door Bart Hulshof (van meester Berend) en was voorbestemd de opvolger te worden van Aloïus Vos. Uiteindelijk deed Harrie de inkoopadministratie, het bijhouden van de classificatie van de geslachte varkens (dit was van belang voor de kiloprijs), en het berekenen van het totaalbedrag dat aan een leverancier moest worden uitbetaald. Ook bij de

Jan 2e April 1917 Gezondte van Vos 33 varken

2 Kruisfelbink 166. 140	f 119,06
2 Japack 150. 156	114,12
1 Renske 210	93,09
4 Feunisman 156. 126. 150. 160.	216,14
3 Hliethamp 176 102. 170	226,14
1 Droppers 210. -	106,60
500nk 100. 162. 154. 158. 138	303,-
2 Geerdes. 154. 122	94,12
3 Stamerdink 142. 120. 138.	130,20
2 Stamerdink 200. 100	166,56
6 Slotboom 200 216. 228 166	403,26
174 en 170	
1 Jan Nijmeule 100 46	77,12
1 Brummel 194 -	83,20
<hr/>	
prompt ontvangen meegede	2213 49
4 April 1917	3,96
<hr/>	
2263 96	2217 45
2217 45	
46,51	

Wt genoteerd met kookwiel en alles

Pagina zakboekje

uitbetaling zelf was Harrie betrokken. Die uitbetalingen vonden meestal op vrijdag plaats op het slachthuis.

Bij Vos exportslachterijen werd vijf dagen per week gewerkt en dan ging het om gemiddeld 50 uur per week, maar dat kon ook oplopen tot 60 uur voor het slachthuispersoneel. Het personeel noteerde zelf de uren, maar dat onttaarde nogal eens in nattevingerwerk. De stempelklok bracht hier echter uitkomst. Behoudens noodslachtingen werd er op zaterdag en zondag niet gewerkt. De aanvoer bestond hoofdzakelijk uit varkens en wekelijks een aantal koeien en af en toe kalveren. De afvoer van de geslachte dieren bestond in het begin vooral uit karkashelften. Gaandeweg werden de varkens verder geportioneerd en dat betekende meer werk in de uitbeenafdeling. Er werden ook dieren geslacht in opdracht van slagers, maar ook (huis)slachtingen voor boeren werden uitgevoerd. Deze geslachte dieren werden meestal als karkashelften afgeleverd, om verder verwerkt te worden op de boerderij.

Toen Harrie zijn eerste weekloon kreeg zat er f 14,81 in het zakje. Volgens vader Te Brake viel dat niet mee, maar moeder had er vrede mee. Met een onderbreking in de jaren 1956 /1957, voor het vervullen van de militaire dienst,

groeide Harrie met het bedrijf mee. Steeds meer werd hij belast met de uitbetaling aan handelaren, maar ook met de inning van gelden bij de slagers. Zo kon het voorkomen dat hij met f 3000,- tot f 4000,- thuiskwam. Dat geld werd vaak het weekend bewaard op de boerderij van zijn ouders, om het 's maandags aan de firma te overhandigen.

Er waren varkenshandelaren die direct werden uitbetaald, maar de meesten kregen één keer per week hun geld en de verantwoording van de geleverde kilo's. Sommige handelaren 'corrigeerden' de gegevens. Een paar kilo eraf en de kiloprijs weer iets omhoog om de boer te misleiden met een iets hogere kiloprijs, waardoor de handel in zijn handen bleef. De uitbetaling gebeurde op vrijdag op de slachterij. Voor één handelaar werd een uitzondering gemaakt: die werd het weekgeld thuisgebracht. Toen anderen daar lucht van kregen, wilden zij ook wel thuis uitbetaald worden. Zo kreeg Harrie de opdracht om 17 leveranciers op vrijdag thuis uit te betalen, hetgeen betekende dat hij regelmatig met f 100.000,- tot f 140.000,- op pad ging. Dat gebeurde niet in een gepantserde auto maar in het bedrijfsbusje van Vos. Later werden deze werkzaamheden over meer hoofden verdeeld, waarbij Harrie 'Overijssel' kreeg toebedeeld. Vos sr. reed dan iedere vrijdag naar een café in Zelhem om zijn plichten te voldoen. Deze situatie duurde tot ver in de jaren zestig.

In het begin werden de lonen voor de medewerkers ook tot op de cent nauwkeurig in loonzakjes gedaan en uitbetaald. Later werden eerst de centen ingehouden en nog later volgde afronding op f 0,50. De rest werd genoteerd en één keer per jaar uitbetaald. Later werden deze afrondingen in een 'feestpot' gestopt.

Aantal slachtingen bij Vos

1951	14162	1974	273479
1952	13453	1975	258809
1953	17280	1976	281006
1954	21264	1977	291566
1955	27579	1978	306086
1956	30031	1979	296292
1957	34384	1980	350147
1958	44933	1981	391933
1959	48352	1982	403176
1960	55616	1983	433550
1961	58897	1984	435781
1962	67427	1985	465474
1963	92048	1986	484205
1964	122314	1987	489684
1965	150146	1988	448299
1966	156915	1989	470483
1967	178021	1990	527133
1968	201230	1991	494910
1969	207528	1992	540965
1970	234425	1993	611337
1971	253329	1994	583092
1972	248327	1995	ca.693000
1973	272419	1996	ca.762000

LICHTENVOORDE, 701254

Gebr. Vos EXPORTSLACHTERIJ - GROSSIEDERIJ - VARKENSHANDEL

Afrekening van 5 varkens/ geleverd door *D.M. de Maat* te *Bilos Eibergen*

Oormerk	Gewicht		Prijs per kg.	BEDRAG	Bemerkingen
	Levend	Geslacht			
6046	96	70	2,32	100 96	
47	95	74	2,37	175 30	A
40	95	76	2,32	176 32	
49	97	76	2,37	170 64	B
50	96	70	2,32	100 96	
				084 26	
ONKOSTEN					
Weegloon } X f					
Verzekering } 5 X 170 850 f 0 50					
Vervoersrisico } X					
				075 76	
				112 86	
				862 90	
Commissie					
Handelaar: <i>Switsink</i>					
N ^o 6774					

Weegbriefje

Met het toenemen van de portionering, die werd uitgevoerd door dezelfde mensen die ook slachtten, kwam het nogal eens voor dat men voor het slachten te weinig tijd had. Dan werden of de pauzes ingekort of de werktijd verlengd. In 1964 werd het 100.000ste varken geslacht, hetgeen met de nodige, maar wel bescheiden, publiciteit gepaard ging.

In het artikel over de slachterij van Vos ('de Lichte voorde' nr. 62) is al melding gemaakt van het beginnen met uitbreidingen vóór de vergunningen er waren. Dat ging als volgt: Vos sr. had iets uitgedacht en wilde dat meteen uitvoeren. Hij belde bij voorkeur op vrijdag naar Dusseldorp met de vraag of er een dragline ter beschikking was. Was die er niet dan werd de firma Rouwmaat in Groenlo met dezelfde vraag geconfronteerd. Het grondwerk werd uitgevoerd en de bouw werd gestart, meestal uitgevoerd door de firma Te Brake uit Lievelede. Later kwam dan de heer Haverkort van de gemeente Lichtenvoorde langs en werd alles alsnog geautoriseerd.

Zo werd ook Harrie eens gevraagd op zaterdag te verschijnen met zijn 'pannetje', (een schop) om te helpen met het verrichten van graafwerkzaamheden. Toen er bij de volgende uitbetaling niets extra's in het loonzakje zat, vroeg Harrie of dat geen vergissing was. Het antwoord was: "I-j bunt hier toch in vasten dienst?" Feodaler kan het haast niet.

Vos sr. was vrijwel altijd te vinden in het slachthuis, maar beperkte zich meestal tot kijken naar de bezigheden. Toen een onderwijzer op school eens aan de kinderen vroeg wat hun vaders deden, zei één van de kinderen Vos dat zijn vader keek naar het slachten.

De luchtbeschermingsdienst in de gemeente Lichtenvoorde

Deel 2

Door Theo Withag

(vervolg op artikel in De Lichte voorde, nr. 63)

Een minder gevaarlijk karwei was het opruimen en herstellen van bomschade aan gebouwen. Hiervoor werden de plaatselijk bouwvakkers aangewezen. De **Opruimings- en Herstellingsdienst** (punt 7) zag er als volgt uit:

Instructie voor het Hoofd van den Opruimings- en Herstellingsdienst bij den Luchtbeschermingsdienst in de gemeente Lichtenvoorde.

Het Hoofd van den Luchtbeschermingsdienst in de gemeente Lichtenvoorde

Besluit:

vast te stellen de navolgende instructie voor het Hoofd van den Opruimings- en Herstellingsdienst bij den Luchtbeschermingsdienst voor de gemeente Lichtenvoorde.

Artikel 1.

Als hoofd van den opruimings- en herstellingsdienst is aangewezen Herm. Post, uitvoerder van bouwwerken, A 330, Lichtenvoorde.

Als zijn plaatsvervanger is aangewezen J. A. van Ooijen, timmerman-aannemer, A 127, Lichtenvoorde.

Artikel 2.

De taak van het hoofd van den opruimings- en herstellingsdienst is:

- bij bomval nagaan of zich slachtoffers onder het puin bevinden. Deze zoo vrag, doch zoo voorzichtig mogelijk vrij te maken;
- dreigende verdere instortingen door middel van stutten te voorkomen;

- het herstellen van elektrische leidingen (hiervoor overleg te plegen met de P. G. E. M.);

- herstel van de waterleidingen (hiervoor overleg te plegen met de W. O. G.);

- herstel van rioleeringen;

- het eventueel voorloopig herstellen van bruggen of het leggen van noodbruggen;

- het voorloopig herstellen van straten en wegen.

Artikel 3.

Het hoofd van den opruimings- en herstellingsdienst is belast met:

- de opleiding, in overleg met het Hoofd van den Luchtbeschermingsdienst, van het personeel van zijn dienst.

Deze opleiding omvat:

- het bijbrengen van een algemeene kennis omtrent luchtaanvallen, de daarbij te verwachten bomsoorten, haar uitwerking en bestrijding, de individuele en collectieve beschermingsmaatregelen;

- het bijbrengen van een grondige kennis omtrent de organisatie en werking van het Luchtbeschermingsplan en van den Luchtbeschermingsdienst;

- de instructie en werking van het gasmasker en de doelmatige oefening in het dragen en het werken met het gasmasker;

- het opstellen van instructies voor het opruimings- en herstellingspersoneel;

- het vaststellen, aanschaffen, indeelen en opslaan, in overleg met het Hoofd van den Luchtbeschermingsdienst, van benodigde materialen, noodig voor den dienst.

Artikel 4.

De opruimings- en herstellingsdienst bestaat uit 8 personen plus 3 reserve-personen en staat onder leiding van 1 hoofd en 1 plaatsvervangend hoofd.

Artikel 5.

Bij het sein „Luchtalarm” of wel bij telefonische oproep of door middel van ordonnances, begeeft het personeel zich op de snelste wijze naar den commandopost Hoofd Luchtbeschermingsdienst, ten

K 1696

Gemeentehuize, alwaar de verzamelpost is gevestigd en wacht aldaar op instructies.

Artikel 6.

Hij brengt zoo spoedig mogelijk aan het Hoofd van den Luchtbeschermingsdienst schriftelijk rapport uit over door luchtaanvallen ontstane verwoestingen en de maatregelen hiertegen genomen, alsmede over alles wat hiermede in verband staat.

Artikel 7.

Alle vroegere instructies, aanschrijvingen, circulaire's en aanwijzingen vervallen bij deze nieuwe instructie.

Vastgesteld te Lichtenvoorde d.d. 19 November 1941.

Het Hoofd van den Luchtbeschermingsdienst te Lichtenvoorde:

(get.) TH. H. WEGMAN.

Luchtbeschermingsdienst Lichtenvoorde. Opruimings- en Herstellingsdienst.

Hoofd: H. H. Post, uitvoerder bouwwerken, A 330.

Plaatsvervangend Hoofd: J. A. v. Ooijen, timmerman-aannemer, A 127.

Leden:

P. C. Korthout, timmerman, B 85a.
P. J. A. Huinink, timmerman, B 125.
H. J. Rensing, timmerman, B 40b.
J. B. Eekelder, timmerman, A 163.
A. J. van Oijen, metselaar, A 127.
W. G. van der Pennen, metselaar, B 184i.
B. J. Eiferink, metselaar, A 245.
Th. B. Holweg, metselaar, A 88.

Reserves:

J. A. Oolthuis, metselaar, B 217.
J. Knippenborg, metselaar, B 8.
J. H. Waalder, metselaar, A 54.

K 1696

Deze foto, gemaakt in 1930 tijdens de bouw van het St.Bonifatiusziekenhuis in Lichtenvoorde, toont onder enkele leden van de Luchtbeschermingsdienst.

Op de voorgrond zittend vlnr: nn, Jan Weijers.
 Staand vlnr: Antoon Weeber, Tone Waalders, nn, nn, Martin (Tinus) Paashuis (later Blokhof LBD Blok XVIII), nn, H. Lelivelt (Hoofd Brandweer), Jan van Ooijen (in de oorlog plaatsvervangend Hoofd van de Opruimings- en Hersteldienst LBD).

Voor het vervoer van gewonden, personeel en materiaal konden ten tijde van calamiteiten in Lichtenvoorde voorhanden zijnde auto's van particulieren gevorderd worden. Veel auto's reden er in Lichtenvoorde nog niet rond en benzine was schaars of helemaal niet meer verkrijgbaar. Op de hiernaast afgedrukte 'Instructie voor het personeel' staan de gevorderde auto's genoemd die steeds bedrijfsklaar gereed moesten staan om in geval van nood direct ingezet te kunnen worden.

Instructie voor het Personeel van de gevorderde Auto's bij den Luchtbeschermingsdienst in de gemeente Lichtenvoorde.

Het Hoofd van den Luchtbeschermingsdienst in de gemeente Lichtenvoorde

Besluit:

vast te stellen de navolgende instructie voor het personeel van de gevorderde auto's bij den Luchtbeschermingsdienst der gemeente Lichtenvoorde.

Artikel 1.

Voor den Luchtbeschermingsdienst zijn gevorderd:

- 1e. 1 vrachtauto, merk „Internationaal”, eigenaren Gebr. Knufing, A 352, Lichtenvoorde;
- 2e. 1 personenauto, merk „Opel”, eigenaar J. C. Buunk, A 273, Lichtenvoorde.

Artikel 2.

De taak van het personeel van de gevorderde auto's is: het vervoeren van dienstpersioneel van den Luchtbeschermingsdienst, het vervoeren van dooden en gewonden, het vervoeren van materiaal ten dienste van den Luchtbeschermingsdienst en voorts van alle werkzaamheden, welke door het Hoofd van den Luchtbeschermingsdienst worden noodig geacht en gelast.

Artikel 3.

De gevorderde auto's moeten steeds bedrijfsklaar voor den Luchtbeschermingsdienst gereed staan, voorzien van de hun door den Luchtbeschermingsdienst verstrekte benzine, materialen enz.

Artikel 4.

Bij het sein „Luchtalarm” of wel bij telefonische oproep of door middel van ordonnancen, begeeft het personeel zich met hun auto's op de snelste wijze naar den commandopost Hoofd van den Luchtbeschermingsdienst ten Gemeentehuise, alwaar de verzamelpost is gevestigd en wacht aldaar op instructies.

Artikel 5.

Alle vroegere instructies, aanschrijvingen, circulaire's en aanwijzingen vervallen bij deze nieuwe instructie.

Vastgesteld te Lichtenvoorde d.d. 19 November 1941.

Het Hoofd van den Luchtbeschermingsdienst te Lichtenvoorde:

(get.) TH. H. WEGMAN.

**Luchtbeschermingsdienst Lichtenvoorde.
 Gevorderde Auto's.**

1 vrachtauto, merk „Internationaal”, Provinciaal kenteeken M 53078, jaar 1939, motornummer 25948, chassisnummer 18404, voorbanden 700 X 20, achterbanden 34 X 7 X 2.

Eigenaren: Gebr. Knufing, Delweg A 352, Telefoon (K 5443) No. 371.

1 personenauto, merk „Opel”, Provinciaal kenteeken M 16733, jaar 1932, motornummer 15454, chassisnummer 15454, 6 cylinder, 20 P.K. Eigenaar: J. C. Buunk, Rapenburgschestraat A 273. Telefoon (K 5443) No. 216.

Personeel Vrachtauto:

- 1e chauffeur: Th. A. Knufing, A 352.
- 2e chauffeur: G. J. Knufing, A 352.

Personeel Personenauto:

- 1e chauffeur: J. C. Buunk, A 273.
- 2e chauffeur: A. W. Stottelaar, A 51.

Indeling van personen bij de diverse diensten van het luchtbeschermingsplan

Indeling bij een van de genoemde diensten gebeurde vanaf 19 november 1942 niet meer op basis van vrijwilligheid. Je werd ingedeeld en je had maar te doen wat je opgedragen werd. Dit blijkt ook uit de brief dd. 28-1-1942 aan uitvoerder bouwwerken H. H. Post (uitvoerder bij zijn broer en aannemer J. B. Post), waarmee hij aangewezen werd als Hoofd Opruimings- en Herstellingsdienst. Deze brief was ondertekend door loco-burgemeester Bernard Klein Gunnewiek. Burgemeester J. van der Laar was nauwelijks nog in functie, daar bekend was geworden dat hij op 14 februari 1942 door de NSB-burgemeester Lamers vervangen zou worden.

De tekst van de hierna volgende brief aan H. H. Post was, gezien de strenge toon, zonder twijfel opgesteld door de Duits bezetter.

Gemeente Lichtenvoorde.

V o r d e r i n g igevolge artikel 8 der verordening 13/1942
betreffende de luchtbescherming d.d.
22 Januari 1942.

De Burgemeester der gemeente Lichtenvoorde, plaatselijk
Luchtbeschermingsleider;

v o r d e r t

overeenkomstig artikel 8 der verordening 13/1942 de medewerking
tot uitvoering dier verordening van:

H. H. Post.

geboren *24.3.91* wonende in deze gemeente *1330.*

om zich onmiddellijk na bominslag, luchtalarm, telefonische, schriftelijke of mondelinge melding vanwege den commandopost van den luchtbeschermingsdienst naar de hem bekende verzamelplaats te begeven, teneinde hulp te verlenen overeenkomstig de hem verstrekte instructie of ter plaatse alsnog te verstrekken opdrachten.

Het niet voldoen aan deze vordering is strafbaar gesteld in art. 15 van bovengenoemde luchtbeschermingsverordening, waarvan de tekst als volgt luidt:

1. Hij die opzette lijk of door schuld in strijd handelt met een op grond van artikel 8 gegeven voorschrift van een bevoegde Duitse of Nederlandsche instantie of met een instructie van een Duitse militaire instantie in den zin van artikel 2, dan wel met een voorschrift der artikelen 5 of 12, wordt gestraft met hechtenis van ten hoogste zes maanden en met een geldboete van ten hoogste duizend gulden of met een dezer straffen.

2. In ernstige gevallen kan een gevangenisstraf van ten hoogste 8 jaren en een geldboete van onbeperkte hoogte of een dezer straffen worden opgelegd.

3. Indien door het feit opzettelijk menschen of waardevolle goederen in gevaar zijn gebracht, kan de doodstraf dan wel levenslange tuchthuisstraf of tijdelijke van ten minste een jaar, doch van ten hoogste 15 jaren, worden opgelegd.

Lichtenvoorde 28 Januari 1942.

De Burgemeester,

VH./vH.

M. J. J. L. de

Met het instellen van alle reeds genoemde diensten was de kous nog niet af. De hele gemeente Lichtenvoorde werd opgedeeld in nauwkeurig afgebakende blokken met aan het hoofd van elk blok een blokhoofd.

Gemeentelijke Luchtbeschermingsdienst „Lichtenvoorde”. Algemeene Instructie voor de Blokploegen.

1. Het blok is het kleinste deel van de gemeente, voor wat betreft de luchtbeschermingsorganisatie.

In elk blok moet een **blokploeg** worden gevormd, als kleinste georganiseerde eenheid voor onderlinge hulpverlening aan de blokbezoekers.

2. De **blokploeg** is een combinatie van mensen (sterk 9 personen met inbegrip van 2 reserves), welke alleen en uitsluitend dienst doet, nadat een ongeval heeft plaats gehad en dan hulp verleent zoowel voor opruiming en brandblussing, als eerste hulp aan gewonden.

Zoo mogelijk moeten 2 leden (dit kunnen zoowel vrouwelijke als mannelijke personen zijn) van de blokploeg een E. H. B. O.-diploma bezitten.

3. Het personeel van de blokploegen en de **blokhoofden** dragen een emaille plaatje om den linkerarm, waarop met witte letters voorkomt L. B. en de aanduiding **blokploeg** of **blokhoofd**.

4. De **uitrusting** en het **materieel** van de blokploegen, door de blokbezoekers aangeschaft, blijven het **eigendom** van het blok en worden onder toezicht van het blokhoofd opgeborgen en beheerd.

5. Bij **bominslag** in het blok of in de onmiddellijke nabijheid, verzamelt de blokploeg op het daartoe aangewezen verzamelpunt, onverschillig of het sein „Luchtalarm” al dan niet is gegeven. Wordt het sein „Luchtalarm” gegeven, zonder dat bominslag in het blok heeft plaats gehad, dan rukt de blokploeg niet uit, doch houdt zich thuis gereed.

6. Bij afwezigheid van het blokhoofd treedt de oudste in jaren van de blokploeg in zijn plaats en treedt handelend op.

7. DE HULPVERLEENING IN HET BLOK.

a. **Gewonden.** Lichtgewonden dienen zooveel mogelijk in eigen huis of in de onmiddellijke nabijheid te worden behandeld.

Aan ernstig gewonden wordt, zoo mogelijk ter plaatse, de eerste hulp verleend en de komst afgewacht van de geneeskundige uitrukploeg.

Zoo **noodig** en **gewenscht**, moet geestelijke bijstand worden ingeroepen.

b. **Branden.** Van groot belang is het een begin van brand zoo snel mogelijk met de eenvoudige hulpmiddelen te onderdrukken. De lucht-trek in het perceel moet zooveel mogelijk worden tegengegaan.

Indien de beschikbare blusmiddelen tekort schieten, omdat de brand reeds eenige uitbreiding heeft aangenomen, beperkt men zich tot het nat houden van de omgeving en het in veiligheid brengen van den inboedel, tot de komst van de brandweer.

c. **Instortingen.** De hulpverlening moet vóór alles gericht zijn op het redden van gewonden en eventueel bedolven of beknelde personen.

Bij dreigende verdere instorting zal de komst van de opruimings-herstellingsploeg moeten worden afgewacht.

8. De blokploeg verricht verder alle werkzaamheden, die door het blokhoofd aan de blokploeg worden opgedragen.

De blokploeg is tevens verplicht om alle werkzaamheden te verrichten, die worden opgedragen door de dienstploeg van de gemeentelijke luchtbescherming, die op het terrein van het ongeval verschijnt en het commando van het blokhoofd heeft overgenomen.

Vastgesteld te Lichtenvoorde d.d. 19 November 1941.

Het Hoofd van den Luchtbeschermingsdienst
te Lichtenvoorde:
(get.) TH. H. WEGMAN.

Instructie voor de Blokhoofden bij den Luchtbeschermingsdienst in de gemeente Lichtenvoorde.

Het Hoofd van den Luchtbeschermingsdienst in de gemeente Lichtenvoorde

Besluit:

vast te stellen de navolgende instructie voor de Blokhoofden bij den Luchtbeschermingsdienst voor de gemeente Lichtenvoorde.

Artikel 1.

De gemeente Lichtenvoorde is verdeeld in verschillende blokken, op een kaart der gemeente aangegeven, en waarvan de grenzen voor ieder blokhoofd zijn omschreven.

Artikel 2.

In ieder blok wordt een blokhoofd benoemd.
Bij afwezigheid van het blokhoofd treedt de oudste in jaren van de blokploeg in zijn plaats.

Artikel 3.

De taak van het blokhoofd bestaat in:
a. het geven van leiding aan de blokploeg bij het verlenen van hulp ná bominslag in zijn blok;

b. het onmiddellijk melden van ongevallen, welke in zijn blok voorkomen, aan het Hoofd van den Luchtbeschermingsdienst, telefoon K 5443 No. 200, met de juiste plaatsaanduiding van het ongeval. Hij verstrekt tevens gegevens over het aantal dooden en gewonden, uitgebroken branden, instortingen en alles wat op het ongeval betrekking heeft;

c. het geven van bekendheid aan de zelfbeschermingsmaatregelen aan de bewoners van zijn blok;

d. de registratie van het personeel van zijn blokploeg;

e. de registratie van de bewoners van zijn blok en wel voor ieder huisgezin afzonderlijk;

f. het registreeren van particuliere schuilkelders in het blok, welke schuilkelders eerst door het Hoofd van den Luchtbeschermingsdienst moeten worden onderzocht en goedgekeurd;

g. het oefenen met het personeel van de blokploeg;

h. het toezicht op het in goeden staat houden van het materiaal van zijn blokploeg.

Artikel 4.

Bij bominslag in zijn blok zet het blokhoofd de blokploeg onmiddellijk aan het werk, zonder eenig bevel van wien ook af te wachten.

Artikel 5.

Is een blokploeg niet in staat voldoende hulp te verlenen, dan zal het blokhoofd de hulp inroepen van de ploeg van het naastgelegen blok. Het blokhoofd stelt hiervan onmiddellijk het Hoofd van den Luchtbeschermingsdienst in kennis.

Artikel 6.

Het blokhoofd brengt direct na het ongeval een schriftelijk rapport over het voorgevallene en de hulpverlening uit aan het Hoofd van den Luchtbeschermingsdienst.

Artikel 7.

Het commando van de hulpverlening ter plaatse gaat, zoodra een ploeg van den Luchtbeschermingsdienst aankomt, van het blokhoofd over op dat van den Luchtbeschermingsdienst.

Vastgesteld te Lichtenvoorde d.d. 19 November 1941.

Het Hoofd van den Luchtbeschermingsdienst
te Lichtenvoorde:
(get.) TH. H. WEGMAN.

De volgende **Blokploegen** (artikel 6) werden in het leven geroepen:

Zieuwent

Blok I.			
Blokhoofd:	A. Krabbenborg	E 70	Geboren. 23-4-'96
Blokploeg:	J. H. Klein Holkenborg	E 103	?-12-'20
	H. H. Karnebeek	E 74	26-9-'05
	A. Spexgoor	E 71	20-3-'12
	B. A. Schutten	E 78	31-8-'97
	J. H. Waenink	E 57	22-4-'19
Reserve's:	A. Sprenkelder	E 63	25-2-'17
	W. J. Klumperink	E 49	26-9-'20
	A. J. Spekschoor	E 66	?-10-'96
Blok II.			
Blokhoofd:	B. Wopereis	E 86	Geboren. 23-10-'85
Blokploeg:	J. Beerten	E 41	12-7-'18
	A. Hulshof	E 44	8-7-'22
	J. A. Bekkers	E 51	3-6-'00
	J. H. Kolkman	E 42	10-9-'97
	J. A. Hulshof	E 46	20-4-'19
Reserve's:	J. Hulzink	E 40	2-12-'21
	H. J. Wieggers	E 47	8-2-'14
	G. Th. Massop	E 89	13-2-'13
Blok III.			
Blokhoofd:	J. H. Hummelink	E 182	Geboren. 16-10-'89
Blokploeg:	J. B. Wopereis	E 173	11-6-'92
	B. H. Nijenhuis	E 141	25-3-'20
	J. H. Stortelder	E 137	8-11-'15
	A. F. Stortelder	E 137	22-3-'17
	J. B. Nijenhuis	E 141	7-8-'18
Reserve's:	J. B. Klein Holkenborg	E 139	9-6-'09
	H. A. Nijenhuis	E 141	8-9-'21
	J. Krabbenborg	E 116	6-1-'15
Blok IV.			
Blokhoofd:	B. Bakkers	E 126a	Geboren. 21-6-'02
Blokploeg:	J. A. Weelink	E 133	4-9-'10
	W. A. Krabbenborg	E 124	14-4-'20
	B. J. Kampshof	E 134	?-1-'15
	J. B. Waalderbosch	E 127	17-3-'07
	B. J. Hoenderboom	E 199	6-8-'12
Reserve's:	J. P. Rooks	E 125	15-1-'23
	W. H. Weelink	E 3	24-2-'15
	B. Hummelink	E 123	28-8-'13
Blok V.			
Blokhoofd:	B. Doppen	E 10	Geboren 26-6-'94
Blokploeg:	H. Beesten	E 15a	6-10-'01
	J. H. Kolkman	E 18	3-6-'06
	A. G. Kolkman	E 18	26-7-'12
	J. H. Hummelink	E 104	7-3-'13
	J. W. Domhof	F 68b	12-4-'06
	A. J. Lankveld	F 51	28-2-'05
	J. A. Krabbenborg	E 107	?-2-'15
	H. G. Pierik	E 12	22-4-'89
Blok VI.			
Blokhoofd:	H. H. Stoltenborg	F 60	Geboren 19-8-'04
Blokploeg:	A. B. Wolters	F 66	29-3-'14
	A. J. Wopereis	F 61	29-10-'08
	J. B. Klein Gebbink	F 52	19-4-'18
	A. B. ten Have	F 56	3-4-'07
	H. H. Nieuwhof	F .	23-2-'05
	J. B. te Molder	F 116	5-12-'18
	A. J. B. Wopereis	F 53	11-8-'07
	A. H. Hoenderboom	E 6	16-12-'06

Lichtenvoorde

Blok XI.				
Blokhoofd:	A. Klein Gunnewiek	B 219	Geboren	19— 2—'88
Blokploeg:	B. Th. Pillen	B 247		12— 5—'16
	B. W. Dankbaar	B 254		2— 5—'16
	G. J. Klein Gunnewiek	B 219		19— 8—'17
	J. G. Klein Gunnewiek	B 219		23— 5—'19
	W. L. Stortelder	B 223		14— 8—'19
	G. H. Kuiperij	B 285		16—12—'21
	H. B. Stortelder	B 224		7—11—'16
	J. G. M. Willemsen	B 250		7— 3—'22
Blok XII.				
Blokhoofd:	J. B. Breukers	A 76	Geboren.	8— 1—'85
Blokploeg:	B. J. te Brake	A 80		28— 1—'01
	H. F. Hulshof	A 50		4—10—'16
	H. W. Fiering	A 66		26— 9—'17
	J. H. Abbink	B 16a		28—11—'89
	M. A. Lelivelt	A 361		17— 1—'96
	H. J. Aalbers	A 75		21— 5—'02
	B. J. A. van Harxen	A 77		13— 9—'21
	F. H. J. Huinink	A 74		2—10—'75
Blok XIII.				
Blokhoofd:	Th. B. Holweg	A 88	Geboren.	29— 5—'14
Blokploeg:	J. G. Knippenborg	B 8		17—10—'09
	A. H. Th. Hulshof	B 8a		9— 1—'06
	H. R. Otten	B 13		2— 8—'15
	J. B. Holweg	B 13a		13— 4—'12
	J. G. Jacobs	B 14		3— 6—'22
Reserve's:	J. W. Holweg	B 15b		22— 9—'09
	B. H. Goossens	B 7		19— 4—'22
	J. W. ten Have	B 19b		21— 9—'17
Blok XIV.				
Blokhoofd:	A. B. E. Pillen	A 279	Geboren.	23— 9—'06
Blokploeg:	B. J. Manschot	A 274		24—12—'17
	H. G. A. v. d. Mosselaar	A 255		11— 2—'22
	A. H. J. Oostendorp	A 271		27—10—'14
	Th. J. Pondes	A 301a		14— 5—'17
	H. J. Elferink	A 245		19— 3—'15
	H. J. Wekking	A 41		25— 2—'00
	R. H. J. Buijnink	A 120		27—11—'09
	Th. A. Averdunk	A 240		13—11—'91
Blok XIVa.				
Blokhoofd:	J. H. Schurink	A 203	Geboren.	6— 5—'89
Blokploeg:	Henricus M. A. Kruip	A 210		3— 7—'22
	Johs. B. Eekelder	A 163		20— 2—'22
	N. H. Ravesloot	A 214		1— 4—'16
	B. J. Elferink	A 245		3— 7—'13
	J. B. A. Tenten	B 177		23—11—'12
Reserve's:	Josephus M. J. Kruip	B 135		8—12—'21
	J. J. Nieuwenhuis	B 134		7— 2—'94
	Fr. J. Florij	B 130		10— 5—'22
Blok XV.				
Blokhoofd:	R. Th. Liesting	B 207a	Geboren.	20— 1—'91
Blokploeg:	H. G. Steentjes	B 208		20— 6—'10
	A. A. Weijers	B 138		15— 3—'90
	Th. H. Beuting	B 209		7— 1—'03
	H. J. Spijkers	B 231		28— 5—'14
	G. W. Mulder	B 208a		24— 1—'02
	W. Spexgoor	B 227		25— 2—'16
	J. H. te Plate	B 214		20— 5—'97
	H. J. P. Orriëns	B 210b		18— 6—'14

Lichtenvoorde

Blok XVIII.			Geboren.
Blokhoofd:	M. Paashuis	B 167	26-5-'89
Blokploeg:	L. J. H. Paashuis	B 167	3-8-'21
	J. J. Paashuis	B 167	10-3-'23
	A. W. Roelofswaard	B 167e	15-1-'03
	G. W. Janssen	B 168	6-4-'95
	D. W. Lubbers	B 165b	9-11-'98
Reserve's:	B. J. Kramer	B 164	22-6-'98
	R. Bosman	B 167b	21-8-'11
	A. F. van Mens	B 167c	10-4-'07

Vragender

Blok XVI.			Geboren.
Blokhoofd:	J. H. Hainink	B 74	12-4-'94
Blokploeg:	B. H. Wichman	C 114	7-9-'17
	G. J. F. Agelink	B 96a	1-6-'05
	D. H. Ansink	B 198	24-11-'08
	H. J. Boekelder	B 106	23-11-'07
	B. J. M. Boschker	B 54	12-12-'16
	H. G. J. Geerdink	B 53	26-10-'15
	H. J. te Paske	B 39c	9-1-'04
	A. J. Meijerman	B 88	22-4-'13
Blok XVII.			Geboren.
Blokhoofd:	C. F. J. Hahné	C 3	4-12-'07
Blokploeg:	H. J. A. Wessels	C 1	21-8-'22
	J. B. Gierkink	C 5	29-5-'94
	I. Jacobs	G 3a	21-9-'92
	H. A. Minkhorst	C 18	12-7-'13
	B. A. Mekking	C 6	25-9-'01
	Th. W. Severt	C 12	19-5-'15
	G. H. Ticheloven	C 9	16-2-'00
	J. H. Wessels	C 1a	12-9-'11
Blok XXVIII.			Geboren.
Blokhoofd:	D. J. J. Mateman	D 188	2-10-'05
Blokploeg:	Ga. Ja. Toebes	D 191	12-3-'18
	Ga. Wa. Toebes	D 191	6-4-'20
	W. H. Dieker	D 192	20-4-'05
	J. W. Rensink	D 189	20-7-'05
	A. H. J. Overmars	D 180	3-1-'17
Reserve's:	A. J. Waenink	D 187	30-4-'13
	B. Smeitink	D 193	18-10-'99
	H. B. Heming	D 184	8-3-'98
Blok XXIX.			Geboren.
Blokhoofd:	J. A. F. Eeftink	C 56	20-7-'85
Blokploeg:	J. W. Simmelink	C 54	2-6-'09
	G. W. Schuurman	C 53	16-7-'22
	M. Kamperman	C 49	5-9-'20
	J. H. A. Schilderink	C 45	4-5-'16
	Ba. Aa. Ma. Schilderink	C 45	10-12-'19
Reserve's:	Ba. Wa. Mennink	C 54	13-3-'19
	W. F. Idink	C 55	13-11-'06
	J. H. Bonekamp	C 55a	14-2-'18
Blok XXX.			Geboren.
Blokhoofd:	J. H. Hahné	C 23d	29-5-'10
Blokploeg:	H. H. B. Bakker	C 23c	2-11-'11
	B. A. J. Lageschaar	C 36	1-4-'14
	H. J. Lankveld	C 40	4-4-'18
	J. B. Overkamp	G 19	8-5-'20
	A. W. Wokterink	C 61b	9-6-'08
	G. B. Wopereis	C 46	10-11-'17
	B. A. Klein Tank	C 30	4-1-'12
	A. R. ter Bogt	C 39	27-1-'98

Vragender

Blok XXXII.			Geboren.
Blokhoofd:	J. Pleiter	C 79	20-2-'01
Blokploeg:	B. J. Klein Stapel	C 71	12-4-'18
	W. A. Makkink	C 78	5-7-'19
	J. B. Toebes	C 79	8-10-'19
	H. W. Onstenk	C 75	25-7-'20
	H. J. Pampiermolen	C 77	25-10-'19
Reserve's:	H. J. Hillen	C 82	22-7-'12
	B. J. ter Bogt	C 87	24-4-'02
	E. Jacobs	C 71	12-3-'98

Lievelede

Blok XIX.			Geboren
Blokhoofd:	B. J. A. Donderwinkel	D 10	10-9-'97
Blokploeg:	H. J. Hubers	D 22	6-2-'10
	J. H. C. Weenink	D 11	16-1-'19
	C. P. J. Weenink	D 11	13-2-'22
	H. A. te Brake	D 8	14-1-'19
	A. F. Hulshof	D 80	23-3-'16
Reserve's:	B. M. Busch	D 32	10-1-'17
	J. W. Busch	D 32	6-1-'18
	G. A. Luttkholt	D 41	8-2-'16
Blok XX.			Geboren.
Blokhoofd:	A. J. Arink	D 82	26-3-'01
Blokploeg:	H. J. Gebbink	D 73	23-6-'08
	J. A. Oolthuis	D 74	31-12-'11
	J. H. Klein Tank	D 70	6-7-'00
	A. J. Th. ten Have	D 84	13-9-'10
	J. J. Stortelder	D 67	10-3-'17
Reserve's:	A. J. Klein Tank	D 68	19-3-'14
	J. B. Oolthuis	D 74	20-9-'13
	Th. J. ten Have	D 78	22-1-'12
Blok XXI.			Geboren.
Blokhoofd:	J. Onstenk	D 61	7-3-'85
Blokploeg:	W. A. Onstenk	D 61	25-5-'20
	G. J. Stegers	D 60c	17-12-'01
	J. A. Penterman	D 60b	29-4-'02
	A. W. Eekelder	D 61a	15-2-'13
	A. J. E. te Starte	D 60g	1-6-'13
Reserve's:	A. te Pcele	D 60	30-11-'16
Blok XXII.			Geboren
Blokhoofd:	J. W. te Bulte (Post Groenlo)	D 141	10-8-'93
Blokploeg:	A. G. M. Klein Gebbink	D 133	2-5-'20
	J. G. Blankenburg	D 125	20-10-'23
	J. A. Klein Gebbink	D 133	27-12-'10
	H. B. Harbers	D 135	5-9-'90
	H. J. Blankenburg	D 125	11-11-'21
Reserve's:	J. Th. te Veluwe	D 139	17-11-'20
	F. J. Klein Gebbink	D 133	20-9-'22
	H. A. J. Nijhof	D 124	30-10-'24
Blok XXIII.			Geboren.
Blokhoofd:	J. W. B. Smeenk (Post Groenlo)	D 115	23-6-'12
Blokploeg:	G. Th. Smeenk	D 115	18-8-'13
	J. B. Hommelink	D 116	1-10-'04
	A. J. Verhoeven	D 116	29-10-'18
	A. B. F. Hulshof	D 114	19-1-'07
	B. J. Hulshof	D 114	24-9-'16
Reserve's:	A. H. Weenink	D 121	9-6-'12
	G. W. F. Klein Gunnewiek	D 114	9-11-'22
	G. J. Weenink	D 121	15-5-'18

Lievelde			
Blok XXIV.			Geboren.
Blokhoofd:	B. J. Willemsen	D 53	3-11-'81
Blokploeg:	A. J. Ponds	D 29	13- 2-'19
	F. G. A. Ponds	D 29	22- 5-'14
	H. F. Beusink	D 27	23- 6-'92
	B. A. Tanck	D19a	19-12-'05
	J. H. te Brake	D 19	18- 4-'02
Reserve's:	J. H. Schufingkamp	D 39	18- 2-'10
	G. H. Raben	D 37	17-11-'98
	H. J. Klein Gunnewick	D 41a	23- 6-'09
Blok XXV.			Geboren.
Blokhoofd:	J. A. H. Rensing	D 1'3a	22- 3-'04
Blokploeg:	J. Th. Klein Gebbink	D 202	24- 3-'81
	J. B. Meulenbeek	D 202	30- 9-'23
	A. H. Gunnewijk	D 200	16- 2-'21
	J. H. W. te Brake	D 200	24- 6-'14
	G. J. te Bulte	D 201	5- 3-'09
Reserve's:	J. B. Stoverink	D 198	8- 8-'91
	W. C. Stoverink	D 198	7- 5-'22
	J. W. J. Wolters	D 152	18- 3-'06
Blok XXVI.			Geboren.
Blokhoofd:	B. W. Klein Gebbink	D 156	25-12-'92
Blokploeg:	Th. J. Geerdink	D 196b	18- 3-'11
	A. J. Donnink	B 196a	4- 5-'00
	J. Huiskamp	D 195	25-12-'95
	H. A. te Brake	D 194a	7- 8-'98
	A. F. M. Rensing	D 173	21- 4-'95
Reserve's:	J. B. J. Meekes	D 161	5-12-'98
	B. J. te Vogt	D 158a	3- 5-'85
	J. W. Bolderdijk	D 157	29-12-'09
Blok XXVII.			Geboren.
Blokhoofd:	Th. F. Porskamp	D 165	30- 1-'13
Blokploeg:	H. A. Boschker	D 164	6- 5-'21
	J. B. te Brake	D 172	1- 5-'08
	G. E. F. Bus	D 171	11- 3-'15
	J. B. Porskamp	D 165	27- 7-'18
	H. B. Tuinte	D 166	23- 9-'22
Reserve's:	A. J. van Uhm	D 169	10-12-'14
	Th. J. Krukenstoel	D 167	29- 3-'20
	J. B. Bent	D 177a	3- 7-'19

Zoals voorheen al vermeld was de bezetting van de brandweer in Lichtenvoorde minimaal. Burgemeester Lamers was dat, in verband met de toenemende dreiging vanuit de lucht, een doorn in het oog. Hij loste het probleem echter heel simpel op. Hij deelde in juli 1943 meerdere inwoners van Lichtenvoorde, tot hun grote ongenoegen, verplicht in bij de brandweer. De aangekruiste personen op de door de brandweer gereconstrueerde ledenlijst kregen een aanschrijving.

De met x gemerkte namen zijn leden van de aanvullende brandweer

Brandweer.

- x J.J.Breukers, Aaltenseweg 69; Tel. 524;
- J.H.ter Bille, Rentenierstraat 21; Tel. 215;
- x B.W.Dankbaar, Zieuwentseweg 14; Tel. 560;
- H.H.Th.van Dillen, Herman Hramsenstraat 11;
- x J.W.van Dillen, Lievelderweg 58;
- x A.J.te Dorsthorst, Varkensmarkt 7;
- x Th.R.M.Dusseldorp, Varsseveldseweg 17; Tel. 278;
- Th.Z.Dusseldorp, Dijkstraat 6; Tel. 229;
- x B.A.Eekelder, Aaltenseweg 42; Tel. 470;
- H.J.Eekelder, Dijkstraat 29; Tel. 322;
- J.B.Eekelder, Dijkstraat 29; idem
- x J.E.Elferink, Korte Rapenburgsestraat 16; Tel. 550;
- x J.H.Elferink, Lievelderweg 54; Tel. 452;
- Th.J.Elferink, Lievelderweg 54; idem
- x J.C.Grutters, Zieuwentseweg 27; Tel. 303;
- x H.A.ten Have, Korte Rapenburgsestraat 6; Tel. 281;
- x W.B.Huinink, Molendijk 17;
- x H.B.Heusinkveld, Vragenderweg 17;
- B.H.Heutinck, Herman Harmsenstraat 9;
- H.J.A.Heutinck, Vragenderweg 1;
- J.A.Hogenkamp, Broekboomstraat 7;
- x A.B.Holweg, Broekboomstraat 23;
- x B.H.Hubers, Tongerloosestraat 44, Tel. 455;
- x J.H.Kerkemeijer, Markt 13;
- Th.A.Ketterink, Varsseveldseweg 21, Tel. 404;
- x H.W.M.Kruip, Rentenierstraat 31, Tel. 551;
- H.A.Lelivelt, Broekboomstraat 15, Tel. 339;
- x H.C.A.Lelivelt, Schievegatsdijk 3-a;
- x J.A.M.Lelivelt, Broekboomstraat 19;
- x J.van Lochem, Broekboomstraat 13, Tel. 394;
- x L.J.H.Paashuis, Lievelderweg 86;
- M.A.H.Paashuis, Middachtenstraat 28, Tel. 231;
- x H.J.Pillen, Zieuwentseweg 21, Tel. 480;
- x G.Th.M.Rack, Broekboomstraat 12, Tel. 238;
- Th.B.A.Rack, Broekboomstraat 25;
- J.W.Reinders, Varsseveldseweg 18;
- x H.J.Rensing, Aaltenseweg 89, Tel. 570;
- x B.F.Tijdink, Nieuwe Maat 15;
- x G.J.Tijdink, Markt 9, Tel. 270;
- H.A.Tijdink, Bronckhorststraat 27;
- H.A.Wessels, C 24;
- x W.Th.Bonenkamp, Dr Besselinkstraat 12;
- x G.Hillen, Weijenborgerdijk 4;
- x H.B.J.J.Leferink, Dijkstraat 10; opleiding)
- x W.J.Dusseldorp, Dijkstraat 38. (te schrappen wegens niet deelname aan

De houding van de gemeentenaren ten opzichte van het luchtbeschermingsplan

De bevolking van de gemeente Lichtenvoorde zag de verplichte deelname aan de luchtbeschermingsdienst met gemengde gevoelens aan. Was men niet bezig hand- en spandiensten te verrichten voor de bezetter? Of moest men het zien als een dienst die in noodgevallen georganiseerd burenhulp verrichtte?

De controle door de Ordedienst op de naleving van de verduisterplicht (verduisteren, om te voorkomen dat lichten als herkenningspunten voor geallieerde vliegtuigen zouden dienen) werd als dwang van de bezetter ervaren. Er werden nogal wat boetes uitgedeeld. In Beltrum werd echter een niet voldoende verduisterde boerderij door een Duitse jager beschoten om daar de lichten te laten doven. Het was dus voor je eigen veiligheid toch maar beter de ramen van je woning met het beschikbaar gestelde zwarte verduisteringspapier af te dekken.

ZON EN MAAN

***De zon gaat heden onder om 18.50 en
komt morgen op om 8.57.***

***De maan komt heden op om 23.44 en
gaat morgen onder om 10.23.***

Maan: 18 Febr. L. K.

***Lantaarns van alle rij- en voertuigen
heden op om 19.20.***

* * *

Verduisteren:

Heden van 18.50 tot 8.57.

Geen straatverlichting en geen felle koplampen op de schaarse auto's. Zelfs fietsen mochten slechts een flauw, afgeschermd licht voeren. Burgers waren verplicht hun ramen af te schermen. Dit alles om te voorkomen dat lichten als herkenningspunten voor geallieerde vliegtuigen zouden dienen.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog gold de verduisteringsplicht, die werd gehandhaafd door de Luchtbeschermingsdienst. De kranten hielpen de burgers eraan te herinneren door niet alleen de tijden voor de zonsondergang en de zonsopgang op de voorpagina te vermelden, maar ook de verduisteringstijden.

Door de NSB-burgemeester Lamers werden voor de luchtbeschermers ook voorlichtingsavonden georganiseerd. De animo voor deze avonden was onder de luchtbeschermers in de gemeente Lichtenvoorde minimaal. Dat blijkt wel uit de navolgende brief van 13 juli 1942. Burgemeester Lamers moest zelfs dreigen met straf om te voorkomen dat men deze avonden zou verzuimen.

G E M E E N T E L I C H T E N V O O R D E

Verordening ingevolge art.8 der verordening 13/1942 betreffende de Luchtbescherming d.d. 22 Januari 1942.

De Burgemeester der gemeente Lichtenvoorde, plaatselijk luchtbeschermingsleider, v o r d e r t, overeenkomstig art.8 der verordening 13/1942 bovengenoemd, de medewerking van geadresseerde, wonende in deze gemeente, tot uitvoering van deze verordening.

De vordering omvat;

Het bijwonen van een voorlichtingsavond betreffende de luchtbescherming, welke zal gehouden worden op Donderdag 23 Juli 1942 te 19.30 uur (namiddags 7½ uur)/waarbij als spreker zal optreden de Heer Vis, Inspecteur der Luchtbescherming te Arnhem.

Geadresseerde is verplicht deze voorlichtingsavond bij te wonen. Het niet voldoen aan deze vordering is strafbaar gesteld in art.15 van bovengenoemde verordening.

/ in hotel Industrie (W.Kortbeek)

Lichtenvoorde, 13 Juli 1942.

De Burgemeester,
plaatselijk Luchtbeschermingsleider,

(Th. A. Lamers)

MP

Lid te zijn van de luchtbeschermingsdienst had echter ook zijn plezierige kanten. Men mocht namelijk ook 's nachts de straat op en hoefde zich niet te storen aan de 'spertijd', die 's avonds na zonsondergang inging en na welk tijdstip het verboden was zich nog op straat te bevinden. Als je tevens verzetsman was, was genoemde ontheffing een geweldige buitenkans. De verzetsactiviteiten vonden namelijk meestal 's nachts plaats.

Lichtenvoorde, 30 October 1940.

In verband met de nieuwe op 31 October a.s. in werking tredende verordening, betreffende verkeersberperkingen, vanaf 24 uur tot 4 uur, waarbij het o.m. verboden wordt, dat personen zich in de openlucht ophouden, deel ik U mede, dat hiervan zijn vrijgesteld de personen bij den Openbaren luchtbeschermingsdienst en de brandweer.

Deze personen mogen zich derhalve buitenshuis bevinden, echter met dien verstande, dat zij zich alleen in de openlucht mogen ophouden ter uitvoering van de van overheidswege gegeven opdrachten of ter vervulling van plichten, welke uit dienst of beroep voortvloeien.

Derhalve mag U zich in genoemde uren alleen in de openlucht ophouden, indien U bij de luchtbeschermingsdienst of brandweer diensten hebt te verrichten.

In verband hiermede is het noodzakelijk, dat ieder lid van den luchtbeschermingsdienst, wanneer hij 's nachts dienst heeft, zijn dienstrooster bij zich draagt, alsmede het identiteitsbewijs met foto, zoodat hij zich, wanneer zulks nodig is, kan legitimeeren.

Het Hoofd v.d. Luchtbeschermingsdienst,

De Burgemeester

type: P/M.
coll. *[handwritten mark]*

Verder was men vrijgesteld van de 'Arbeitseinsatz' (het verplicht werken in Duitsland). Vanaf september 1944 was het echter uit met de pret en moest de luchtbeschermingsdienst voor de Duitsers graafwerkzaamheden gaan verrichten bij verdedigingswerken langs de grens (o.a. Zevenaar). Duitsland was in direct gevaar en dat was nu het belangrijkste voor de bezetter. Zelfs de brandweer van Lichtenvoorde werd niet ontzien, zoals blijkt uit navolgend dagboekverslag van de brandweer.

11 A vriens. Er is hard gewerkt en vast treffen
gewerkt waarvoor woon en achter huis
met geringe schade behouden werden.

5 bet Door Engelse vliegtuigen werd de schuur
van konings in brand geschoten. Dien
dag was ^{ook} weer een melding voor den arbeids
inset. Het zwarte gevaar vloog weer door
Richting voordeel straten. Omdat de brand
beperkt was tot boven genoemde schuur
en we genoechlijk in Cafe Heutink een
glauwige bier zaden te drinken kwam een
monsterrent van de Duitse SS binnen
die vroeg of we klaar waren met ons werk.
~~dan~~ ^{we} moesten ^{we} ons allen met den voor den
arbeids inset. Met lood in de schoenen
verlieten we cafe Heutink en onder geleide
van bovengenoemd monster moesten we
ons in Hotel Industrie gaan melden.
Met veel moeite zijn we uiteindelijk
toch nog weer vrijgekomen vrij gebaten
en de diep afgezakke gerichten verhoorden
weer een lach.

Steeds heeft de opperbrandmeester ons
weten vrij te praten van den arbeids inset

De luchtbeschermingsdienst had onder andere als plicht alles wat uit de lucht viel, zoals bommen, brandbommen, brisantbommen, strooibiljetten met anti-Duitse tekst, geallieerde en Duitse vliegtuigen en beschietingen vanuit een vliegtuig te melden aan het hoofd van de LBD. In 1942 werden zelfs de kleinste dingen gerapporteerd, maar dat werd na verloop van tijd steeds minder. Verderop in dit verhaal volgt een bloemlezing van rapporten vanaf 30 januari 1941 tot en met 22 februari 1945.

(wordt vervolgd)

Straatbeelden 1971-2011

Door Frits van Lochem

Carolus Pieters, bouwkundige te Amsterdam, woonde vroeger in Lichtenvoorde en maakte in zijn studiejaren zo rond 1971 een aantal foto's in het centrum van Lichtenvoorde. Later schonk hij deze fotocollectie aan onze vereniging. De oude foto's zijn dus door Carolus Pieters gemaakt. De actuele foto's zijn onlangs gemaakt door ons bestuurslid en beheerder van het foto-archief, Theo Withag.

(Rapenburgsestraat 5)
Het pand van drogisterij Piet Heling.

(Rapenburgsestraat 5a)
Nu de zaak van Theo Hofland opticien.

(Rapenburgsestraat 4)

Geheel rechts het fraaie pand uit 1900 met Neo-rennaissance invloeden van de fam. Buijnink. Dan het pand van juwelier/horlogerie André Kortés, vervolgens slagerij Anton Hulshof, restaurant de Leeuw, cafetaria De Kei, café Kruip en café Van Ooijen.

(Rapenburgsestraat 4 a)

Geheel rechts het afgelopen jaren door Th. Wessels gerestaureerde pand uit 1900, die er nu ook woont. Het pand is nu rijksmonument. De winkel daarnaast staat momenteel te huur. Dan de modezaak Lynn. Restaurant de Leeuw, cafetaria De Kei, café Kruip en café Van Ooijen zijn op dezelfde plek gebleven. Café Van Ooijen is gemeentelijk monument. Aan het eind is ook De Juwelier te zien, die feitelijk aan de Markt gevestigd is.

(Rapenburgsestraat 10)

Uiterst links nog een deel van Woninginrichting Gebr. Lamers. Direct daarnaast de bloemenwinkel van Karel Wijers. Dan in het hoge pand Het Speciaalhuis van de fa. Leuven. Het betreft hier een al zeer oud pand uit de 19e eeuw. De fa. Leuven had een winkel in verf en schildersbenodigdheden en tevens een hoedenwinkel. Naast Leuven zit boekhandel Kramer en daarnaast poelier Harbers. Overige zichtbare panden zijn bij de Markt reeds genoemd (periodiek 62).

(Rapenburgsestraat 10a)

Links op de voorgrond respectievelijk Beau Femme Mode, Specials voor Women en La Ligne in het oude hoge pand, vervolgens Kramer Boekhandel en Mooi-Mooi. Het dan volgende pand is reeds bij de Markt genoemd (periodiek 62).

Uitslag prijsvraag

Door Marcel van den Hoven

De oplossing van de puzzel zoals die in de vorige editie van de Lichte voorde stond afgedrukt.

De vragen en de antwoorden:

1. Hoe heet de auteur van dit boek ? (Noteer voor- en achternaam.)
Hans de Beukelaer.
2. De naam van de laatste burgemeester van Lichtenvoorde. (Noteer voor- en achternaam.)
Reinder van Rijckevorsel.
3. Hoeveel heeft de bouw van de eerste school in Harreveld gekost ? (Noteer het antwoord in letters).
Zevenduizend gulden.
4. Wat is de bijnaam van wethouder Hulshof uit Lieveelde ?
Hommelink.
5. Vragender was een bedevaartplaats. In de kerk staat in een zijnis een beeld. Wat was de naam van die heilige ?
Donatus.
6. Van de vier cafés die Vragender ooit heeft gehad, zijn er nog drie over. Hoe heette het café dat nu niet meer bestaat?
Lubbers.
7. Bij wie had Jan Gunnewick zich in Lieveelde gevestigd als molenaar?
Beusink.
8. Zieuwent kende in het verre verleden nogal wat geschillen met omliggende nederzettingen. Hoe heette de rechter die in 1558 de grens tussen Harreveld en Zieuwent vastlegde ?
Wolter de Rode van Heeckeren.
9. In 1952 werd in Zieuwent de basis gelegd voor een vereniging die uiteindelijk de bakermat is geworden van vele andere culturele uitingen. Spontaan is toen een revuegezelschap ontstaan. Wat is de naam van dat gezelschap ? (het lidwoord moet je weglaten.)
Notenkrakers.
10. Onder de naam 'Longa' zijn in Lichtenvoorde twee sportverenigingen actief. Welke sporten beoefenen zij ?
Volley en voetbal.
11. Een bekende figuur in Lichtenvoorde luisterde naar de (bij)naam 'Rozenstruik Jopie'. Wat was zijn echte naam ?
Joop Kruip.
12. Om dit boek De gemeente Lichtenvoorde 1815-2005 te kunnen samenstellen is de nodige literatuur geraadpleegd. Wie heeft geschreven: Over de Rosvoort te Lichtenvoorde?
(noteer de achternaam.)
Adema.

De oplossing:

L	I	C	H	T	E		V	O	O	R	D	E
---	---	---	---	---	---	--	---	---	---	---	---	---

Werkgroep Streektaalonderzoek

Door Frans Bonnes

Twee namen voor in een oude ordner. Een genoemd in een overlijdensadvertentie: Theodorus Johannes Walter Hegeman, Augustijn. Overleden op 92-jarige leeftijd op 6 februari 1996. De andere naam, een bidprentje: Bernard Schutten, 'n naostn naober uut Zuwwent', overleden 24 januari 1993. Ik vond ze in een ordner die ik gekregen heb van een andere werker van het eerste uur, Henk Hulshof, leraar Engels, overleden 7 juli 2000. Namen noemen draagt een risico met zich: het risico mensen over te slaan die het verdienen ook genoemd te worden. Navraag leverde mij een aantal namen die vanaf de oprichting in 1971 als onderdeel van de 'Vereniging voor Oudheidkunde te Lichtenvoorde' bij de werkgroep betrokken waren en als initiatiefnemers kunnen worden beschouwd. Pater Hegeman, Bernard Schutten, Leo Niënhuis, Willem Hegeman, Th. Hulshof Planteman, Henk Hulshof en Marietje Vos-Lueb. Jan Buynink, Jan Boekelder, Frans Lageschaar, Joop v.d. Mosselaar, Henk Krabbenborg en Antoon Hulshof zijn kort daarna tot de werkgroep toetreden.

Vanaf de aanvang is ernaar gestreefd een evenredige vertegenwoordiging te vinden van de kern Lichtenvoorde en de kerkdorpen Harreveld, Zieuwent, Vragender en Lievelede. Niet alleen kwam dat overeen met de doelstelling van de Oudheidkundige Vereniging, ook taalkundig d.w.z. vanuit 'dialectoogpunt' was en is een gespreide vertegenwoordiging belangrijk omdat er soms wezenlijke verschillen bestaan in uitspraak en betekenis van woorden in het dialect. Regelmatig constateert de huidige werkgroep deze verschillen wanneer de vragenlijsten van het Staring Instituut worden besproken. De huidige groep bestaat uit: Marietje Vos-Lueb, Joop v.d. Mosselaar, Antoon Hulshof, Frans Arink, Harrie te Walvaart, Herman Wieggers, Frans Lageschaar, Bennie Schilderink en ondergetekende.

STARING INSTITUUT DOETINCHEM GRUTSTRAAT 31 TEL.: 0314 332831
GRAMMATICA VAN DE ACHTERHOEKSE EN LIEMERSE DIALECTEN

Vragenlijst 16 (juli 2005)

PLAATS:

Met deze zinnestjes willen we nagaan of woorden (als lopend, getrouwd, afgebrand) in onze streektaal voorkomen. Wilt u de zinnestjes zó vertalen zoals u het zou zeggen. Het gaat daarbij niet om een letterlijke vertaling. Als u dus bij voorbeeld een woordgroep als afgebrand bos (in zinnestje 16.12) niet gebruikt, dan geeft u een omschrijving (een bos dat afgebrand is). U moet alleen niet zó vrij vertalen dat u bij voorbeeld in plaats van afgebrand het woord kaal gebruikt. Of (in zin 15 en 16) de woorden "regen gevallen" vertaalt met geregend. Als u verschillende mogelijkheden kent, wilt u die dan alle geven en steeds vermelden aan welke mogelijkheid u de voorkeur geeft.

16.01 Ben je met de fiets? Neen ik ben lopend.

16.02 Komt hij lopend of fietsend?

- 16.03 Als het ijs houdt (sterk genoeg is), kom ik schaatsend.
- 16.04 Als de veerman het goed vindt, ga ik zwemmend naar de overkant.
- 16.05 De oudste zoon is getrouwd.
- 16.06 Ze heeft nog een getrouwde dochter.
- 16.07 De eieren zijn hard gekookt.
- 16.08 Ik houd van hard gekookte eieren.
- 16.09 Wat heb je gebreid?
- 16.10 Ze droeg een gebreid truitje.

Onder leiding van Henk Hulshof werd begonnen met: 'n verzameling woorden en uitdrukkingen uut Lechtenvoorde, Harvele, Levele, Vraagender en 't Zuwwent'. Dit resulteerde in de uitgave in 1992 van een woordenboek met de titel 'n Kleddeken Achterhooks. De wekelijkse rubriek in de Elna "We'j nog van too?" is gebaseerd op dit woordenboek en wordt nog steeds veel gelezen.

Hierboven noemde ik reeds de vragenlijsten van het Staring Instituut. Deze lijsten worden samengesteld door drs. A.H.G.(Lex) Schaars als basis voor het vastleggen van het dialect van en in de Achterhoek en de Liemers. Ze waren en zijn nog steeds niet alleen gericht op het verzamelen c.q. registreren van dialectwoorden doch ook op informatie omtrent gebruik en achtergrond.

Bij onze maandelijkse bijeenkomsten worden deze vragenlijsten besproken. Wanneer er meerdere antwoorden mogelijk zijn, b.v. verschil in uitspraak tussen Vragender door Winterswijkse beïnvloeding en Zieuwent met 'as'-uitgangen in de uitspraak, worden deze geregistreerd. Na afwerking worden ze naar het Staring Instituut gezonden.

STARING INSTITUUT DOETINCHEM
WOORDENBOEK VAN DE ACHTERHOEKSE EN LIEMERSE DIALECTEN

Vragenlijst 11 Landerijen (vervolg)

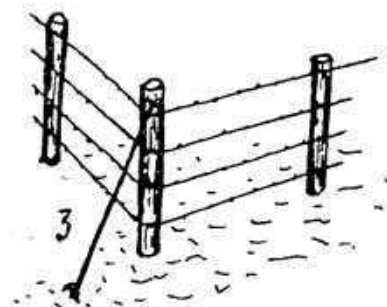
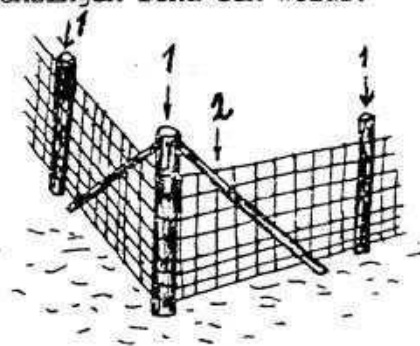
De vragen 1 - 12 betreffen weiland.

1. Hoe noemt U de begroeide bovengrond van de weide, zover als de wortels van het gras reiken?
2. Hoe noemt U een vierkant afgestoken stuk van de met gras begroeide bovengrond?
3. Hoe noemt U laag gelegen, vochtig weiland? Als U meerdere benamingen kent, wilt U dan ook opgeven welke verschillen in betekenis er zijn?

4. Hoe noemt U weiland, bestemd voor het winnen van hooi? Als U meerdere benamingen kent, wilt U dan ook weer opgeven welke verschillen in betekenis er zijn?
5. Kent U nog benamingen voor weiland die in verband staan met de dieren (jongvee, varkens, koeien, paarden; vetweide) die er in lopen? Zo ja, wilt U dan
 - a) noteren hoe die benamingen zijn
 - b) vermelden om welke dieren het gaat?
6. Hoe noemt U de tussen een grote rivier en een dijk liggende graslanden?
 - Is het nog bekend dat er vroeger langs de grote rivieren rijshout stond? Zo ja, als U nog mensen kent die over het aanplanten, het onderhoud en het kappen van rijshout iets kunnen en willen vertellen, wilt U dan hier hun naam opgeven?
7. Hoe zegt U: die weide is vruchtbaar? De weide is.... Dat is een....weide.
8. Hoe noemt U een weiland waarin schraal gras groeit?
 - Wat groeide er veel in zulke weilanden?
9. Hoe noemt U een bosje welig opschietend gras in een weide, rond de plaats waar een koeiehoop ligt?
10. Hoe noemt U een polletje biezen, dat boven het gras van een weide uitsteekt?
11. Hoe noemt U een gegraven of natuurlijke kuil in de weide, waar de beesten komen drinken?
12. En hoe: de verplaatsbare bak waaruit het vee drinkt in de weide?

De vragen 13 - 30 betreffen omheiningen en andere begrenzingsen rond een weide.

13. Hoe noemt U een afrastering rond een weiland?
14. Hoe zegt U: een afrastering maken?
15. En hoe: één in de grond staande paal van een afrastering? (zie tek. 1)
16. En: een schuin paaltje ter ondersteuning van een hoekpaal? (zie tek. 2)
17. En: een ijzerdraad tussen de hoekpaal en een schuin in de grond geslagen paaltje, dienend om de hoekpaal in rechte stand te houden? (zie tek. 3)
18. En: het stokje dat door een lus van de afrasteringdraad wordt geschoven om deze al draaiend aan te spannen?
19. Hoe noemt U een paal in de weide, waartegen het vee zich kan schuren?
20. Hoe noemt U: prikkeldraad?

Fragment uit een vragenlijst van het Staring Instituut

Zoals u kunt zien krijgt ook het grammaticale gedeelte ruim aandacht. Meer dan 30 jaar gegevens verzamelen samen met andere dialectgroepen in de regio heeft geresulteerd in de uitgifte door het Staring Instituut van een serie woordenboeken van de Achterhoekse en Liemerse dialecten. Categorie 1 bevat 2 delen: de Weerld A en de Weerld B, samen ruim 460 pagina's. Categorie 2 bevat 4 delen: de Mens A betreft lichamelijke aspecten, de Mens B behandelt lichamelijke aspecten maar ook eten en drinken, de Mens C behandelt beweging en houding van het menselijk lichaam, de Mens D behandelt verstand, gevoel, goed en kwaad, samen ruim 1100 pagina's. Categorie 3 behandelt de mens en zijn naaste en bevat benamingen 'dee verband holdt hoo mensen met mekare ummegaot'. Een en ander samengebracht in 2 delen van tezamen 540 pagina's. We hebben dus onder de bezielende leiding van drs. Schaars meegewerkt aan het tot stand brengen van een woordenboek c.q. naslagwerk van meer dan 2100 pagina's.

Onlangs is het Staring Instituut ondergebracht in een nieuw instituut: het Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers. Wat dit betekent voor onze werkgroep is nog niet duidelijk. We zijn in gesprek met dhr. Schaars omtrent eventuele nieuwe opdrachten. Op de h.b.s. te Groenlo was er een leraar Nederlands met de meer dan toepasselijke naam Staring. Hij zei altijd: "Het dialect is een rijk bezit". Die rijkdom moeten we koesteren, vastleggen en doorgeven aan onze jeugd.

VOL-activiteiten

Feestelijke opening vernieuwd centrum Lichtenvoorde

Door Theo Withag

Op 23 maart 2011 werd het geheel vernieuwde centrum van Lichtenvoorde feestelijk geopend. De voorbereiding van de feestelijkheden was in handen van gemeenteambtenaar Ballast van de gemeente Oost Gelre. Onze vereniging werkte mee door het beschikbaar stellen van historische foto's van de Lichtenvoordse Markt en directe omgeving. Aanvankelijk was het de bedoeling tien oude foto's van de Markt te vergroten en ten toon te stellen in de lege winkel van schoenhandel Pillen op de Markt en daarbij de overige foto's te vertonen via een doorlopende powerpointpresentatie. Die werd echter vervangen door een eenmalige spectaculaire presentatie op de Markt.

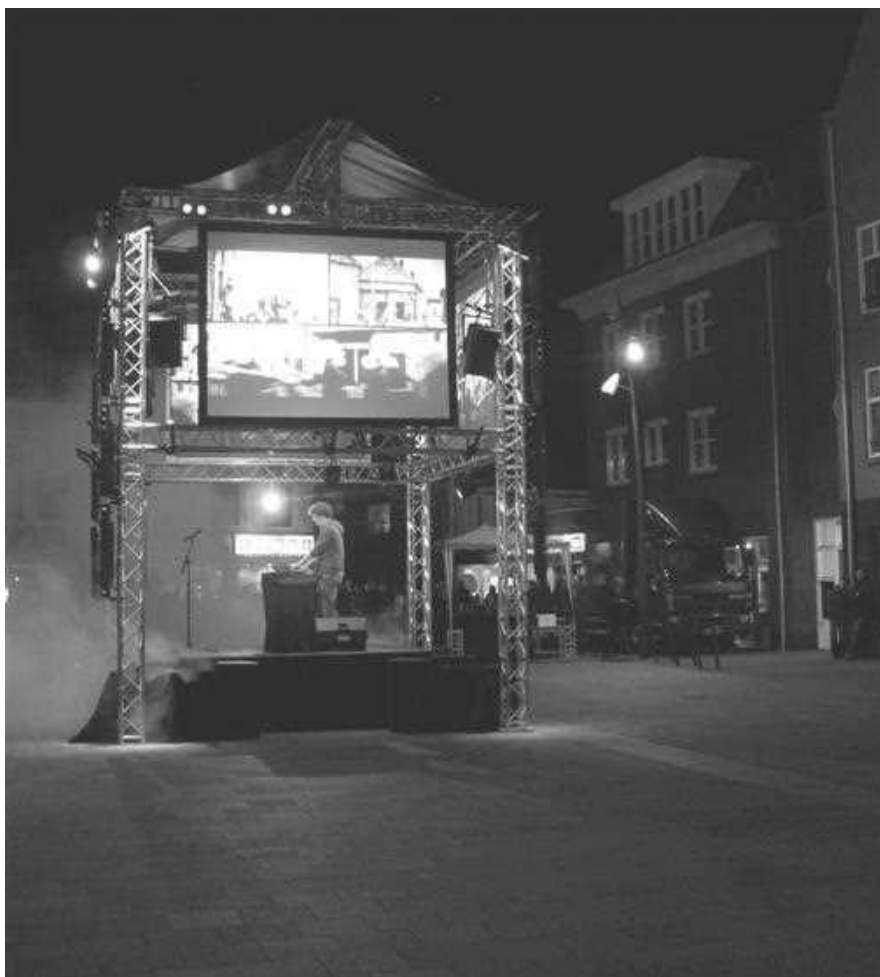
Tijdens het officiële gedeelte van de opening bij restaurant De Leeuw mocht onze voorzitter Hans Tijdink zich voegen bij de lijst van sprekers. Hij had een zeer aandachtig gehoor bij zijn verhalen en anekdotes over gebeurtenissen rond en op de Markt tijdens zijn jeugd. Helaas was hij de laatste spreker en werd zijn toespraak, tot teleurstelling van vele toehoorders, afgekapt omdat het publiek op de Markt wachtte op de spectaculaire opening.

De tien groot formaat foto's van de oude Markt, die een week lang tentoongesteld werden in het lege pand van Pillen, trokken zeer veel kijkers.

NB. In januari 2012 werd ons de dvd van de presentatie op de Markt en de tien foto's op groot formaat doek geschonken.

*Hans Tijdink aan het begin van zijn verhaal
Foto: Th. Withag*

Begeleid door veel rook en een strak beatritme schuiven boven op de beeldschermen in een (te) snel tempo de foto's van oud Lichtenvoorde voorbij. Alleen kenners zullen iets op de foto's herkend hebben.

Foto: Th. Withag

Permanente fototentoonstelling bij Koninklijke Hulshof

Ons VOL-expositieteam, bestaande uit Gerhard Eppingbroek en Theo Withag, richtte begin dit jaar de permanente en voor een ieder vrij toegankelijke fototentoonstelling in de ontvangsthal van de Koninklijke Hulshof's Vereenigde Fabrieken, Aaltenseweg 4, Lichtenvoorde, geheel opnieuw in. De foto's betreffen de familie Hulshof vanaf de oprichting van deze leerlooierij in 1876 tot heden en verder de ontwikkeling van het bedrijf Hulshof in diezelfde periode. Op 1 april 2011 was de tentoonstelling gereed.

Diapresentatie voor leden KBO Vragender

Op verzoek van het bestuur van de KBO Vragender aan onze vereniging verzorgden Gerhard Eppingbroek en Theo Withag op 19 mei 2011 een diapresentatie van oude foto's van Vragender. De aanwezigen volgden de meer dan anderhalf uur durende show met grote aandacht. Vooraf en tijdens de pauze was er gelegenheid om namen in te vullen bij de meer dan 50 uitgestalde foto's. Daarvan werd gretig gebruikgemaakt.

*Naamlijsten bij foto's worden ingevuld.
Foto: Th. Withag*

*Gerhard Eppingbroek stelt diaprojector in.
Foto: Th. Withag*

Fototentoonstelling tijdens open dag Koninklijke Hulshof

Op zaterdag 5 november 2011 hield Koninklijke Hulshof aan de Aaltenseweg een open dag t.g.v. haar 135-jarig bestaan. De VOL had bij die gelegenheid de permanente VOL-fototentoonstelling in de ontvangsthal van Hulshof aangevuld met tien grote fotopanelen met o.a. foto's van de grote brand in 1965.

De gehele tentoonstelling trok zeer veel aandacht van de ruim 2500 bezoekers op die dag, ook van de jeugdige. Een dag waar ons VOL-expositieteam met voldoening op terugkijkt.

Foto: Th. Withag

Foto: Th. Withag

Ons zoekplaatje

Door Gerhard Eppingbroek

Geachte lezer, het zoekplaatje uit periodiek nummer 63, de foto van de start van de 'fietsvierdaagse' bij de sporthal, bleek toch ook problemen op te leveren. We ontvingen slechts één reactie. Deze was van de heer Theo Steentjes. Hij wist ons na consultering van zijn achterban de volgende namen te melden: Nummer 3 was mevr. Nicole Oonk-te Brake, nummer 5 was Heidi Heersink, op nummer 7 was mevr. Michailik-Rietberg te zien en nummer 9 was Marek Michailik. Mocht u na het lezen van deze namen toch nog op namen van de andere personen komen, dan horen we deze graag van u. Ook gegevens van vroegere zoekplaatjes zijn altijd welkom.

Ons nieuwe zoekplaatje is een foto die ik al langere tijd geleden ontving van een relatie en waarvan de fotograaf ons niet bekend is. Het is een foto van het bestuur van de E.H.B.O. van Lichtenvoorde in 1972 bij de viering van het 25-jarig jubileum. Twee van de personen op de foto zijn ons bekend, nl. de heren Vredegoor en Te Brake. Gaarne vernemen we van u de namen van de andere personen en eventueel hun functie.

Graag willen we van u weten wie de andere genummerde personen op deze foto zijn!

- Zittend v.l.n.r. 1. _____
2. de heer Harm Vredegoor (voorzitter)
3. _____
- Staand v.l.n.r. 4. _____
5. de heer Jan te Brake (Veugeltjen)
6. _____
7. _____

Reacties graag aan: G.J.A. Eppingbroek, Koekoekstraat 16, 7102 AZ Winterswijk.
Tel. 0543-515408

Digitale bewerking
Henk Hanselman
2013

Adressen bestuur en contactpersonen Vereniging voor Oudheidkunde te Lichtenvoorde

J.A.M. Tijdink, Schatbergstraat 56, 7131 AS Lichtenvoorde, tel. 0544-373123
Voorzitter

H.A.M. Everink, Lauwersdijk 5, 7137 ME Lievelede, tel. 0544-373081
Secretaris

J. B.J. Ernst, Derde Broekdijk 2, 7132 EC Lichtenvoorde, tel. 0544-379321
Penningmeester

F.A.M. Bonnes, Ludgerstraat 11, 7131 EX Lichtenvoorde, tel. 0544-372491
Bestuurslid, werkgroep Streektaal, redactie periodiek

H.J. Hanselman, Const. Huygensstraat 7, 7131 WG Lichtenvoorde, tel. 0544-373108
Bestuurslid, bibliothecaris, redactie periodiek, werkgroep genealogie

M.M.H.M. van den Hoven, Scholeksterstraat 2, 7132 DH Lichtenvoorde, tel. 0544-377092
Bestuurslid, redactie periodiek

F.J. van Lochem, v.d. Meer de Walcherenstraat 10, 7131 EN Lichtenvoorde, tel. 0544-374723
Bestuurslid, redactie periodiek

R.F.J.M. Meekes, Watersnipstraat 12, 7132 DG Lichtenvoorde, 0544-378343
Bestuurslid, vicesecretaris

A. Pluimers, Klaasbos 24, 7131 SZ Lichtenvoorde, tel. 0544-379065
Bestuurslid, redactie periodiek

W.F.A.J. Waalder, Hugo de Grootstraat 10, 7131 XZ Lichtenvoorde, tel. 0544-373177
Bestuurslid, werkgroep archeologie

Th.G.F. Withag, Pastoor Sandersstraat 19, 7131 BT Lichtenvoorde, tel. 0544-375517
Bestuurslid, beheer fotoarchief, werkgroep excursies en lezingen

Redactieadres

F.J. van Lochem, v.d. Meer de Walcherenstraat 10, 7131 EN Lichtenvoorde, tel. 0544- 374723

Oude nummers de Lichte voorde

H.J. Hanselman, Const. Huygensstraat 7, 7131 WG Lichtenvoorde, tel. 0544 373108

Internet: www.oudheidkundelichtenvoorde.nl

Contact : volsecr@lijbrandt.nl

Bank en giro

Postgiro:1007734 t.n.v.Vereniging voor Oudheidkunde te Lichtenvoorde

Banknummer: 3361.63.932 Rabobank Lichtenvoorde t.n.v.Vereniging voor Oudheidkunde te Lichtenvoorde

Contributie voor het lidmaatschap van de vereniging: € 22,50.

Lid worden ? Schrijf, bel of mail: H.A.M. Everink, Lauwersdijk 5, 7137 ME Lievelede,
tel. 0544-373081, evar@planet.nl.